

Badische Landesbibliothek Karlsruhe

Digitale Sammlung der Badischen Landesbibliothek Karlsruhe

Epistola Gratulatoria Natalis Octogesimi Octavi Ad Serenissimum Principem Ac Dominum D. Augustum Ducem Brunsvicensium Et Lüneburgensium

Conring, Hermann

Helmeftadii, 1666

[Text]

urn:nbn:de:bsz:31-102759

SERENISSIMO PRINCIPI
AC DOMINO

D. A U G U S T O
DUCI BRUNSVICENSIVM ET
LUNEBURGENSIVM

Domino suo clementissimo

OMNIGENAM FELICITATEM,

precatur

HERMANNUS CONRINGIVS.

Quod juxta cum alijs pijs ministris
facio indies, SERENISSIME
DUX AUGUSTE, DOMINE
CLEMENTISSIME, id ho-
die meritò nonnihil solemnius ago: quando-
A 2 quidem

quidem integri anni & præteritam fortunam
 memoriâ recolere, & futuram precibus Deo
 commendare, sacer hic jubet Natalis dies
 Tuus. Et verò, ut alia nunc seponam, transit
 præcedens annus nobis eximia felicitate;
 quandoquidem Te incolumem patriæ serva-
 vit, etsi annum ætatis septimum post octoge-
 simum interea exegeris. Quidni sanè nostræ
 etiam felicitatis in parte bonâ vitam salutem-
 que Principis numeremus pij ministri & sub-
 diti? qui profecto haud ignoramus, quanti
 sit, posse quasi sub alis benigni rectoris tutò
 conquiescere. Id quod utique nobis anno
 elapso contigit, passim licet alibi furor Mar-
 tis sævierit, ac varijs de causis plena turba-
 rum fuerint tantùm non omnia. Enimvero
 & illa viciniae mala, & inusitatâ ratione us-
 que adeo provec̃ta ætas Tua, DUX OPTI-
 ME, non potuerunt non etiam nobis sub
 ipsa effluxi anni exordia metum incutere. Vix
 sane quisquam fuit ausus tam benigna quæ-
 vis tibi polliceri. Etenim ipsamet Tua vale-
 tudo, PRINCEPS, semel iterum & acriuscu-
 lo qui-

le quidem tentari visa est, magno dolore nostro & majore metu: confestim tamen in melius ita semper vertit, quasi redintegratio sanitatis fuisset facta, imò ejus accessisset augmentum. Hinc res cum publicæ tum privatæ pari ut ante antehac studio, pari celeritate, pari successu, noctu diuque, Te potissimum dirigente, hoc etiam anno sunt expeditæ. Te sene, & unico quidem, plurimos ministros ætate & animi corporisque robore validos, justis prudentibus, & exemplo promptissimo, non minus atq; antehac delassante. Tædij ex molestis & ingratis negotijs subinde orti, non alia discussio, non alia animi recreatio fuit, quàm illa pristina; nempe curatio librariæ rei. Hinc solatium, hinc voluptas, hinc requies ipso labore capta est: cum perpetuo pridem incomparabilis Augustæ Bibliothecæ incremento. Quid, quod isthoc demum ætatis Tuæ anno, haud dubitaveris ingens prolixumque sacrum opus suscipere: nec susceperis duntaxat, sed jam tum, urgente indefessa industria, haud parum promoveris?

Enimvero AUGUSTE PRINCEPS, multa tua haecenus admirationem mihi pepererunt, sed hoc institutum me rapuit in stuporem. Me dico: qui sum probe omnium conscius, illorum etiam arcanorum, quæ haecenus in paucorum admodum notitiam circa hoc negotium venire voluisti. Liceat, PRINCEPS OPTIME, nunc etiam nonnihil attentius illos conatus tuos expendere: quandoquidem mustei sunt, ut ita loquar; neque me prætereant illorum magnitudo, & simul tamen sinistra (nefas!) multorum de re sibi ignota existimatio.

Jam scilicet longo tempore & desiderasti pariter & curare voluisti, AUGUSTE DUX, vernaculam novam Scripturæ sacræ versionem: quin ante hosce triginta annos, media inter arma & inter patriæ ærumnas, ejus aliquod specimen typis curavisti excudi. Hunc animum Tuum & in Paraphrasibus & in Harmonijs sacris, magno abs Temetipso conditis studio, haud obscure pridem quoque prodidisti. Sive autem defuerit cujus opera utereris,

reris, siue alia obstiterint, elapso demum anno generosum illud propositum in rem transferri curavisti. Nec tamen, quod equidem sciam, qui isthuc impelleret fuit quisquam. Nonnulli potius dissuasere. A quibus & me initio haud fuisse alienum, non equidem diffitebor. Absit enim ut heic, vel mihi laudem falso tribuam: vel æmuli & hostes mei iure crimentur, quasi Principali gratiæ genero conciliandæ, consilij sibi improbatum ego auctor fuerim. Senti autem comperique, diuturnâ meditatione hoc institutum Tibi jam expensum, atque omnia quæ tum obiciebantur, aut quæ iri objectum aliquando possint videri, dudum prævisa & animo Tuo sapientissime præcepta: ac proinde, spretis dissentientium oculis, in proposito isthoc sacro magis magisque constantem Te indies reddi, expertus sum. Memini equidem, quanta alacritate, quantoque ardore negotium hoc aggressus fueris: cum interprete & typographo, multis literis propriâ scriptis manu, & huc illuc per celeres missis, necessaria quæque

que componens. Nec unquam vox illa generosa excidet: hanc Tibi fore quasi cygneam cantionem, & isthac cantata cupere Te à Domino dimitti in pace. Quid dicam, quantopere ipsemet laboraveris, quantamq; adhibueris circumspeditionem, ut sine strepitu, & extra vulgi imperiti conscientiam (gnarus videlicet, indoctis rumoribus quàm soleant magna sæpius & præclara negotia turbari) omnia peragantur? Ex quo præterea operis factum est exordium, ipsemet utique *εγωδιδωκτω*. Te perpetuum exhibuisti: ipse plagulas quasque per dispositos equites, nunc ab interprete in usum typographicum petere, nunc excusas recensitum illi huc remittere, nunc & proprio illas studio emendare, nunquam hactenus cessavisti. Imò per universam Germaniam, ab Helvetijs usque, simulac primæ quinque plagulæ essent excusæ (quasi ex istis unguiculis, ut ita loquar, possit jam leo existimari) Ebreæ linguæ peritia celebrium quorumque sententias, super operis & specimine illo & toto instituto, per me fecisti explorari.

Utique

AD DVCEM AVGVSTVM.

Utque liquidò appareat, haud facile aliud
quidquam magis esse cordi, nullis quan-
tumvis gravissimis & arduis maximè negotiis
ab hac cura pateris Te dimoveri. Quæ omnia
sunt profecto sine exemplo. Nec enim ab
orbe condito quisquam Regentium præivit.
Unius Ptolomæi Philadelphi jussu legimus
Græce versum sacrum codicem. At verò
non nisi jussit ille & fecit sumptus. Consilium
à Demetrio erat Phaleræo profectum: hujus
fuit & curatio. Laus potissimo jure huic pro-
inde debetur, non Regi. Quod si Josepho
Hieronymo & Judæorum nonnullis credi-
mus, intra Pentateuchum stetit tum ille la-
bor. Fuerint vero tunc & versa reliqua: quæ
receptor est sententia, & non potest temere
cui improbari, saltim si Aristobuli sint, quæ
tanquam ad Philometorem scripta Clemens
Alexandrinus & Eusebius aliique recitarunt.
Levia sunt nihilominus Ptolomæus ipse quæ
præstitit, præ iis qualia ab ipso Te hoc sacro in
negotio vel hæctenus peracta sunt. Alibi
ostendi, quanto Tu intervallo in condenda

Clem. l. 1.

Strom.

Euseb. l.

13. præp.

1. de Bibl.

Ang.

B

Biblio-

Bibliotheca eundem Philadelphum superaveris. Quam facile mihi sit hinc docere, quam hoc etiam in opere multum vincas! præsertim si à rhetorum arte præsidium petam. Nemo, fateor, Regum Principumque Tibi propinquior magnis conatibus Philadelpho: si liceat tamen apud Te sine adulationis nota id quod res est profiteri, Augustiora Tua sunt tantum non hac in re omnia. Nec enim nunc moramur septuaginta cellulas: quia solum illas mendacium exstruxit, ut recte dixit Hieronymus. Nec movemur illo Prophetico septuaginta senum, loco à sese invicem remotorum, consensu, quoniam & hoc omne fabulosum est. Ut nec quisquam temere nunc crediderit, integrum Pentateuchum spacio septuaginta dierum Græce loqui didicisse. Quantumvis jam olim talia Alexandrinis fuerint Judæis jactata, & Aristæas, Philo, Josephus aliique iis adhibuerint fidem. Satis ad laudem Tuam sunt, AUGUSTE PRINCEPS, illa quæ jam diximus. Satis quoque magna est celeritas, quod cum circa Pentecosten cœpissent typographica

*Hier. in
Pentat.
Phil. l. 2.
de vis.
Mos.
Clem. l. 1.
Strom.
Iren. l. 3.
Aug. l. 2.
de D. Chr.
Tertull.
Apol.*

graphicae operae, ab interprete uno nec alias otioso nullaque auxiliari manu, Pentateuchus integer jam pridem feliciter sit Tuis auspiciis perductus ad finem. Enimvero impius fuerit, qui hic non agnoscat ingens divini Numinis beneficium: malus aut socors, qui non admiretur, Principem reipublicae negotiis immersum, & senem octoginta septem annorum, isthac qua dictum est ratione, rem tantam & suscepisse & haecenus persequutum esse.

Nectamen dissimulabo, posse cui videri haud de nihilo esse & inania, quibus illud pium institutum Tuum, OPTIME PRINCEPS, alii clanculum haecenus, alii jam tum impetuosius, quantum intelligo, non verecundantur mordere & reprehendere. *Primum* enim, saltim Testamenti Veteris (quod solum translatum iri ex nescio quo rumore perceperunt) dare versionem, quae omnibus sit numeris perfecta, impossibile esse contendunt. Eoque volunt, hosce etiam Tuos conatus, PRINCEPS, inanes esse. Suf-
ficere caussantur *Secundo* in Ecclesiae usum

versionem, non perinde accuratam: creduntque adeo, inutilem abs Te operam præstari in versione exquisitiore curanda. Quæ *tertio* jam tum in Germanicarum Ecclesiarum est manibus, B. Lutheri versionem, ita exasciatam esse perhibent, ut meliorem frustra expectaveris. Quamvis, *quarto*, aliqua rectior queat condi, editamen illam haud posse sine Ecclesiarum nostrarum turbatione & damno: consulendum autem utique esse ante omnia Ecclesiæ tranquillitati. Ad hoc *quinto*, non sapienter satis tantum opus uni, illique non provectæ multùm ætatis viro, nec vacuo ab aliis occupationibus, esse commissum, nonnulli murmurant. Sunt *postremò* qui tanto molimini Senectutem Tuam, PRINCEPS, imparem futuram aut verentur, aut certe obtendunt se vereri. Tibi enim quietem convenire; tantos autem conatus postulare ἐπιποθέωντων viribus atque ætate imò & à curis molestiisque integrum.

Hæc pene illa sunt quæ clam palamve, in operis invidiam aut moram, ab iis, quorum
senten-

sententias expendi & dignitas illorum & auctoritas exigit, jactitantur. Neque illa nihili plane esse, æquior aliquis & prudentior dixerit. Ipsummet me nonnulla eorum tenuisse aliquando suspensum, non inficias jero. Haud vero ignoras, AUGUSTE PRINCEPS, alios & alia criminari. Quandoquidem vero mussitatores illi animi impotentiam nimis liquidò produnt, & cum ipsi fere homines naucitantumque fastu aut invidia turgidi, tum quæ muginantur reapse vanissima sint, ne ad animum quidem illorum murmura revocasti. Et vero *vanas populi voces audiendas non esse*, in ipsum Romani juris sacrum corpus sapienter translatum est: possuntque talia solo contemptu quàm expeditissimè dispelli.

Cæterum quod PRIMO statim loco pio I. solet Tuo instituto objici: Veteris Testamenti libros sic verti haud posse, uti ne quæ supersit imperfectio, ne quæ usquam de sensu ambiguitas, ne quæ de versione alicubi justa dubitatio, atq; adeo uti interpretatio omnibus sit nu-

meris absoluta, neque Tu unquam dubitasti;
SAPIENTISSIMĒ PRINCEPS, neque ta-
lem versionem exhibere instituis.

Neutiquam fane ignoras, eam esse vel i-
psiusmet sacri Ebræi codicis aliquâ sui parte
conditionem, ut & ipse laboret suis dubijs
& sua quadam incertitudine. Et verò ab
Esdra olim sacrorum voluminum exempla-
ria fortassis in quammultis à prisco mutata
sunt; quandoquidem tamen Prophetico spi-
ritu facta illa omnis recensio fuit, citra
controversiam illa sic noviter recensita vo-
lumina plenæ integritatis tum quidem exti-
terunt. Quantumvis autem nunquam non

2. Timot. 3. 16. *ptura θεοπνευματος, utilesq; fuerint ad doctrinam,
ad redargutionem, ad correctionem, ad discipli-
nam in iustitia, ut perfectus esset homo Dei, sive
doctor populi, atq; ad omne opus bonum per-
fectè instructus: imo verò ut ne Apostoli qui-
dem docuerint quidquam, extra ea quæ Pro-
pheta & Apostoli in tum superstitionibus volumi-
nibus*

nibus *prædixerant*; atque adeo illos libros, quales tum adhuc fuere, scrutari illos præfractè incredulos Judæos ipsemet Servator iusserit, non improbens, *quod illi viderentur* Joan. 5. 38 *sibi in ipsis vitam æternam habere*; nihilominus tamen, & longi ævi vitio, & librariorum culpa factum est, ut aliqua ex parte, & jam olim inter sese dissenserint, & nunc etiam dissonent exemplaria; & usque adeo quidem, ut ubivis id quod est genuinum à corrupto discernere, sit amplius *adiværv*. Enimvero quod illa hodie omnium antiquissima Græca versio abeat non nihil ab iis qui hodie sunt in manibus Ebræis codicibus, id factum esse non culpâ interpretum sed exemplorum quibus illi sunt usi diversitate, doctiores quique ac modestiores jam monuerunt. Præterquam nimirum quod vocales literæ ab iis aliæ sint adhibitæ atque nunc solet, etiam consonantium ex affinitate fuisse aliquam varietatem, imo & nonnulla alio paulum ordine tunc locata, deprehensum est ab eruditis. Qui proinde non oscitantia, non imperitia Seniores illos

illos temerè accusant, sed omni meliore obtentu illos eunt excusatum. Fuerit verò igitur jam Philadelphiævo aliqua à nostris codicibus discrepantia, ducentis circiter post Esdram annis. Discrepantia ajo jam tum fuerit. Non enim ullius sunt roboris quibus docti

*Z. Capell.
in Crit.
sacra.
Jf. Voss.
lib. de
Transl.
Cr.*

quidam nuper conati sunt *Ἰσίδοξον* grande illud persuadere: quasi illa ætate omnes codices Ebræi ab iis qui hodie sunt dissonaverint, quæve nunc est in iis diversitas longè post demum sit nata, & quidem à falsariâ manu

*Usser. li-
bro de
Græca
versione.*

Judæorum. Perinde atq; Usserii etiam opinio, quod illa quæ hodie superest versio Græca planè sit alia ab ista vetere Septuagintavirali, itidem omni caret verisimilitudine. Ut omnino videatur, extra dubitationem esse id quod diximus: jam tempestate Philadelphi in nonnullis codices sacros variasse. Nec enim etiam S. Augustini illud quis temere pro-

*Aug. l. 2.
de d. Et.
Chr. cap.
15.*

etiamsi aliquid aliter in Hebræis exemplaribus invenitur quam isti, (Septuaginta scilicet interpretes) posuerint, cedendum esse divina dispensationi quæ per eos facta est. Fieri

enim

enim posse, ut sic illi interpretati sint, quemad-
 modum congruere gentibus ille, qui eos regebat,
 & qui os unum omnibus fecerat, Spiritus san-
 ctus iudicavit. Prophetico enim spiritu fa-
 ctam illam Græcam versionem, non nisi fabu-
 losis Aristææ & Alexandrinorum commen-
 tis orbi olim fuit proditum. At si illo
 jam ævo variantes fuerunt lectiones codi-
 cum, quis has vel illas genuinas tutò dixe-
 rit? Nec enim quibus solos Ebræos codices
 illos τῶ ἐβραϊκῶν hodie audent nonnulli
 asserere: nec quibus plerique alij pugnant
 pro codicibus nostris: argumenta sunt cer-
 tam alterutri parti fidem facere apta. In u-
 tramque sane partem videre est abeuntem
 priscam Ecclesiam Christianam. Jam enim uti-
 que à multis seculis nostra exemplaria Ebræa
 non à Judæis duntaxat sed à Christianis et-
 iam ἀπὸ Ἰουδαίων sunt habita. Non sane Ori-
 genes, Lucianus Martyr, Hesychius, Hiero-
 nymus ad Judaicos suos codices, tanquam ad
 sanctam normam, versionem ipsam Septua-
 gintavirilem & exigere & emendare dubita-
 verunt:

*Vide Hæ-
 sis Scho-
 tani &
 aliorum
 contra L.
 Vossium
 libellos &
 huius re-
 sponsa.*

C

verunt:

verunt: illos autem sic emendatos & Orientales & Occidentales Ecclesiæ omnes quasi unanimi consensu sacrum in usum denique receperunt: neutiquam id facturæ, nisi & Judæicorum codicum *diversitatem* approbassent. Nec qui aliud docuerit, ad patrum usque memoriam, in Orientali pariter & Latina Ecclesiâ, reperrus est doctorum quisquam. Ex adverso autem ante Origenis ætatem, de exemplarium quibus Septuaginta fuere usi sacrosanctâ integritate, fortassis Christianorum nemo dubitavit. Ipsorum beatorum martyrum nonnulli haud dubitaverunt Judæos falsatorum codicum graviter accusare: quasi omnis, quæ jam tum fuit, Ebræorum codicum ab illis antiquis Septemviralibus diversitas à corruptelis Judæorum unice sit profecta.

*Buxtorf.
in Tiber.
Schick.
in Beeb.
Hotting.
in Thes.*

Porro & ipsi nostri qui superant Judæorum Ebræi codices, jam perquam diu habuerunt, octingentorum minimum & quadraginta octo vocabulorum, suum Keri & Ketif Judæis appellatum. Ac tametsi vulgo solum
Keri

Keri ex Judæorum sententia probari solet: non licet tamen illi placito tutò fidere. Eoque ^{Leusd. diff. 24.} eruditorum Christianorum, quidam haud dubitant semper Ketif observare: alii interdum hoc interdum illud prævalere existimantes, in suis translationibus non semper eadem via solent ambulare. Sunt autem & aliæ complures lectiones variæ codicum nostrorum Ebræorum. Primum istæ ex duorum Criticorum Ebræorum Ben Ascher & Ben Naphthali diversis sententiis. Quorum illum etsi vulgo Europææ & Africanæ regiones fere sequantur: fortassis tamen nec id omnino est securum, Ben Naphthali sectantibus Babylonis & per Orientem aliis dispersis Judæis. Differunt autem inter sese in nonnullis & ipsa nostra exemplaria Europæa. Quales variæ notari sparsim hæctenus solent, ab accuratissimis quibusque codicum, cum primis eorum qui vetustate sua præ aliis venerationem merentur (cujusmodi in hac nostrâ Germania est Badensis, *νῆμα* olim Reuchlini. & illi forte haud secundus ille nostræ Bibliothecæ

*Schick, in
Bechin.*

*Hotting.
Bibliothecae
carii pag.
158.*

thecæ Juliae) scrutatoribus: nunc & in unum incipiunt colligi. Sunt autem & illæ variæ non minoris fortassis atque aliæ incertitudinis. Et verò fatemur, non ita undique jam tum olim fuisse à Masoretis (quanquam inusitata fuerit illorum industria) obseptam sacrorum exemplarium integritatem, ut mendosi omnino nihil longi jam ævi vitio potuerit irrepere. Præterquam enim quod ferior isthæc omnis fuerit curatio; notum est, quantum à Buxtorfio demum Masoræ accesserit, & nec illum diffiteri ausum complura adhuc superesse sibi prætervisa: idque ipsum doctissimos quosque alios illius literaturæ aperte affirmare.

Nihil hujus Te fugit PRINCEPS Doctissime; quapropter duxi equidem haud abs re fore, si nihil eorum à me quoque; hinc dissimuletur, utut prolixior justo fuisse queam videri. Agnoscis scilicet, AUGUSTE Dux, codices nostros Ebræos aliqua sui parte, qua scilicet varia laborant lectione, habere aliquid minus certi. Quamvis totus improbes illos, qui levium
& pau-

& paucorum mendorum obtentu, simpliciter atque in univcrsum, nullo facto discrimine, vim authenticam omnem Ebræis nostris codicibus subtrahunt; imo eam (quod est indignissimū) versionibus, ex ipsis codicibus illis quos incertitudinis notant expressis, sive Latinis sive Græcis, audent transcribere. In quantum verò incertus est originalis qui appellatur textus ipse, quidni agnoveris versionem quoque hætenus certam dari non posse? Utiq; enim id quod reapse incertum est versione certum reddi nequit: nec potest versio ejus quod vertitur fidem auctoritatemque excedere.

Ad hoc vero non etiam ignoras, PRINCEPS OPTIME, eam esse tantum non omnium linguarum conditionem, ut interpres aliquis, quamvis maxime industrius & dexter, ita omnia nequeat exprimere, ne quid supersit quod jure desideretur. Ebrææ linguæ cum primis eam vim esse profitentur omnes eruditi: quoniam multiplex est vocum plararumq; significatio, quæ quidem omnes sæpe-

numero suam habent peculiarem ἔμφασιν, quam tamen alia lingua pari opulentiâ haud referat. Etiam hac igitur de causa impediri, quo minus versio aliqua prodeat, quæ textui ipso originali æquiparari mereatur, jam pridem novisti.

Non etiam postremò Te DUX AUGUSTE fugit, quarumdam Ebræarum vocum ipsos veros significatus plane incertos esse. Et vero cum significationes illæ non aliunde fortassis tutò & sincere quam ex Judæorum traditione queant accipi, ipsis inter sese nunquam dissentientibus Judæis quî possit certa accipi significatio? Etenim ex radicibus quæ appellantur usu, derivatorum inde vocabulorum sensus verisimiliter quidem non nihil potest, certo tamen accipi semper non potest. Quidni enim in Ebræa lingua contigerit, quod in aliis omnibus solet, ut à primæva origine vocum acceptio longo ævo multum deflexerit, imò tota perierit? Sed & multarum vocum radices in Ebræis codicibus antiquis non amplius supersunt, & inter
Arabes

Arabes aut Æthiopes duntaxat hodie ab eruditibus inveniuntur. Quicquid sit, ea quoque parte non posse ab interprete non interdum aberrari, quamvis optimo, non profecto Te etiam hæcenus præterit PRINCEPS. Falluntur verò graviter, qui sibi solis illa versionum incommoda in mentem nunc venisse censent. Quasi horum quidquam Te fugerit, & non jam pridem animo sit præceptum.

Etsi vero hæc ita sese habeant, quàm ini- que tamen sinistra censores Tui, PRINCEPS OPTIME, murmurant quasi rem impossibilem moliaris? Molireris sane, si expectare juberis versionem ipso Ebræo textu meliorem, vel omnium Ebræarum vocum certâ & locupletem undiq; translationem. Nihil verò hujus Tibi propositum est. Nec enim aliud instituis, quàm dare in usum Ecclesiæ vernaculâ interpretationem quæ sit solito accuratior: in quantum nihilominus conditio permittit & codicum & utriusque linguæ, & quatenus patiuntur nostræ vires. Exprimi igitur quidem curas exemplaria nostra Ebræa, qualia olim

olim Rabbi Ben Ascher recensuit, quæve habentur hodie à doctissimis quibusque emendatissima. Nec tamen hoc ipso variantibus lectionibus aliis præjudicatum cupis, multo minus eas atro carbone vis expunctas. In variis tamen illis lectionibus id fecisti observari, quod plætorumq; consensu visum est hætenus rectissimum. Qua ratione inter varias interpretationes procedendum esse, prudenter olim censuit S. Augustinus: imo quemadmodum sancta olim omnis Ecclesia versata est in dubiæ non nihil fidei Canonicis S. Scripturæ libris dijudicandis. Utque in hisce incertis labatur interdum Tua hæc versio, quoniam tamen exiguus est variarum istarum numerus, satis consultum Ecclesiæ existimas, si in reliquis, quæ utique sunt potissima & longo intervallo pauca ista ob variam lectionem dubia superant, interpretes fuerit probe suo functus officio. Incertam porrò quarundam vocum acceptionem tantùm abest dissimulatam Te velle, aut certa pro incertis venditata, ut Tua hæc versio plærumque ambigua

*Aug. de
D.C. c. 12.*

Idem c. 8.

bigua illa disertè annotaverit. Raræ autem sunt & illæ voces: eoque nec illa raritas obstat, quo minus spei compos in reliquo amplissimi codicis sacri corpore feliciter quis evadat. Intra hosce limites decurrit hætenus omnium interpretum labor. Intra eos AUGUSTE Dux, Tuum etiam omne stat propositum. Majora & meliora ne in votis quidem fuerunt. Satis & Tibi & Ecclesiæ fuerit factum, si hætenus versionis Tuæ processerit perfectio.

Igitur primi quidem illi susurri vani sunt & non nisi bombi inanes. Sunt autem & illi SECUNDI ordinis nihilo majoris ponderis. Etenim & in illis aliquid est non de nihilo: quæ autem inde collectio instituitur nimis excedit vim præmissarum, ut Logici loquuntur. Inutilem scilicet esse omnem, qui Novæ versioni impenditur laborem, causantur nonnulli: idque quandoquidem Ecclesiæ sufficiat versio quævis mediocriter fidelis, talis autem vernacula jam tum omnium sit in manibus.

Et vero talem aliquam versionem satis esse in Ecclesiæ usum, videtur ostendere pri-

D

mum

II.

mum quidem ipsiusmet Salvatoris nostri &
 Apostolorum, deinde autem omnis per uni-
 versum terrarum orbem secuta Ecclesiæ per-
 petua consensio. In Sacris sane Novi fœderis
 voluminib⁹, circa illa quæ ex Mose & Prophe-
 tis adducuntur, plærumq; versionem Græcā ab
 Ebræis nostris codicib⁹ quamvis dissonantem
 videre est observatam, & quidem ita, ut in iis
 non attento illo dissensu vis interdū ponatur
 argumentationis: rarius cum Ebræis exem-
 plaribus conveniunt Apostoli ac loquuntur.
 Nec tamen versionem illā ipsis nostris Ebræis
 codicibus meliorem judicatam hoc ipso esse, e-
 quidem dixerim, aut compluribus seculis dixit
 quisquam Christianorum. Apostolorum ve-
 ro ut doctrinam omnem ita & hoc exemplum
 secuta est ipsa statim aurea Ecclesiæ tempestas.
 Ubicunque etenim Græcæ fuit linguæ usus,
 non ex aliis voluminibus quàm solis Septua-
 gintaviralibus sacra omnis institutio accepta
 est ad usque Origenis ævum: quantum qui-
 dem vetus historia nos docet. Alibi in Oc-
 cidente Latinæ quidem versiones obtinere,
 sed

sed quæ itidem ex Græcis illis fuerunt translata. Quin & illas, quæ nunc superant, versiones Arabicas, Æthiopicas, Syriacas, Persicas, cum Græcis illis potius quam cum Ebræis exemplaribus convenire, ultrò profitentur eruditi. Quo profecto fit manifestum, versionibus minus accuratis, non certe exactis ad Ebræam normam, & Christianum initio factum esse omnem terrarum orbem, & indubie simul æternæ salutis participem. Quid, quod ipsa illa tempestate Græca isthæc versio infinitas passa sit corruptelas, ita ut nusquam deniq; priscam retinuerit integritatem, & sine salutis noxa nihilominus à fidelibus & sanctis, omni seposito deceptionis metu, usurpari haud desierit? Primus Origenes ex Ebræis codicibus ausus fuit illam nonnihil emendare: sed editio isthæc seculo demum quarto in Ecclesiæ aliquem usum publicum videtur recepta. Origenem imitatus eodem in studio Maximiano imperante est Lucianus Martyr: si fane soli Suidæ id tutò credimus; nec enim quisquam alius dixit, factam illam

Hier. præfat. Paralipom. Suid. in λυκιαϊδς.

correctionem ἐν τῷ ἰβερῷ & γλωτῆς. Emendavit eandem & Hesychius: modum tamen emendandi nemo docuit. Jam autem Hieronymi ævo, *Alexandria & Ægyptus in Septuaginta suis Hesychium laudabat auctorem: Constantinopolis usq; Antiochiam Luciani Martyris exemplaria probabat: media inter has provincia Palæstinos codices legebant, quos ab Origene elaboratos Eusebius & Pamphilus vulgaverant: totusq; orbis hac inter se varietate compugnabat.* Plurimis verò locis editiones illas variasse, certum est. Imo & nunc deprehendere id quadamtenus licuerit, facta duntaxat collatione codicum Septuaginta quos hodie Europa jam publicavit. Et vero quem Anglia nuper dedit ex Ægypto acceptum & Niceni concilii ævo exaratum, per est verosimile ex Hesychiana superesse emendatione. Qui ex Vaticana Bibliotheca depromptus est, jure forte an dixeris Lucianæ esse ἐνδόσεως. In Complutensibus autem Aldinis & Germanicis nostris exemplaribus haud obscure cernere licet Origenianæ manus vestigia, etsi perquam sint mendosa,

*Hieron.
præf. in
Paralip.*

dosa, jamdudum & asteriscis & obelis perditis. At verò non potuit verum esse quod *dissonavit*, ut alibi recte loquitur S. Hieronymus. Fuit vero olim Latinarum versionum longe adhuc major infelicitas. Omnes enim quondam ex solis dissonantibus illis, imo perquam mendosis, Græcis codicibus translatae sunt, donec unus S. Hieronymus fine demum quarti Christiani seculi novam ex Ebræo cœpit condere. Non potuere non lutosæ esse quæ ex adeo turbidis fontibus profluxere. Ad hoc autem etiamnum Hieronymi ævo, apud Latinos tot fuere exemplaria quot codices: & unusquisq; pro arbitrio suo vel addiderat vel subtraxerat, quod ei visum erat, ut loquitur idem S. Hieronymus. Eodem tempore, imò post paulò dixit Augustinus: *Qui Scripturas ex Hebræa lingua in Græcam verterunt linguam numerari possunt, Latini autem interpretes nullo modo. Ut enim cuiq; primis Fidei temporibus in manus venit codex Græcus, & aliquantulum facultatem sibi utriusque linguæ habere videbatur, ausus est interpretari.* Paulo ante dixerat,

Hieron.
pref. in
Iosnam.

Hieron.
ibid.

Aug. l. 2.
de doct.
Christ.
cap. 11.

Latinorum interpretum infinitam esse varietatem. Perierunt, fateor, dudum Latinæ omnes, excepta fortassis una, quam Italicam olim Augustinus, Hieronymus ipse Vulgata[m] appellavit. Hæc enim videtur esse quæ etiamnum Vulgata dicitur. Quod enim & Hieronymi acceperit nomen, factum forte est quia hunc habuit emendatorem. Ut sit vulgata Hieronymi, non interpretis sed emendatoris. Versionem utique quatuor Evangelistarum jussu Damasi Papæ ad Græcos codices correctam esse ab Hieronymo, certum est. Quicquid hujus sit, Græcis citra controversiam affinior est Vulgata Latina nostra quam codicibus Ebræis: & quamvis una hæc in usu mansit Ecclesiæ per Occidentem & Septemtrionem ad Lutherum usque tamen defuisse populo necessaria S. Scripturæ ad salutem adminicula, nemo quicumquam temere dixerit. At nec à Græcis Ecclesiis, post Nicænum concilium ad hæc usque tempora, unquam vel Ebræus codex vel versio aliqua ad illius fidem rigide exacta, sacrum

*Hieron.
pref. in
Evangel.
ad Damas.
mas.*

crum in usum fuit adhibita: nec tamen illæ propterea vel Christianæ vel Deo acceptæ esse desierunt. Par judicium autem est eruditorum de translationibus per Asiam & Africam receptis: quod soli Walthonus & Hottingerus, accuratissimi talium censores, quemlibet docuerint: absit tamen, ut Ecclesiis Asiaticis & Africanis salutiferam doctrinam defuisse existimetur. Quid? quod in B. Lutheri nostri versione, quæ nobis prima omnium ex Ebræo profluxit, multa semper doctissimi quique desideraverint? & tamen genuinum Dei verbum in Ecclesiis nostris sonavit hætenus ad salutem credentium. Uno verbo, semper & ubique usa est Ecclesia Christi minus perfectis versionibus, & tamen abunde fuit à salutari doctrina instructa. Ac proinde nequit negari, ad salutem fidelium non esse necessarium, ut aliqua omnibus numeris perfecta translatio sit in vulgari usu.

Cæterum neque Tu, PRINCEPS SAPIENTISSIME, jam pridem hujus quidquam ignoras. Nihil hujus non aperte, quando-
cunque

cunque data fuit occasio, jam es professus. Quin hanc fuisse perpetuam Ecclesiæ conditionem, ipsis illis Germaniæ nostræ eruditibus, quorum censuris plagulas primas operis subiecisti, per me ultrò testatus es. Quid, quod illi reprehensores Tui, PRINCEPS, recte quidem ab effectu atque à posteriore, ut loquuntur Logici, demonstraverint, sufficere in Ecclesiæ usum quamvis non omnino accuratam translationem, eorum tamen haud paucis lateat fortassis ejus rei causa; abs Te aulam possint isti addiscere?

Et verò duo cum primis attendi heic merentur. *Primum* est: quandoquidem sacra Scriptura in id præcipue divinitus data nobis est mortalibus, ut nos instruat in Fide ac Moribus ad vitã æternam, si hæctenus salvus sit codex qui in usu est, sive authenticus sive versus fuerit, satis est cautum, satis consultum, satis prospectum fidelium Ecclesiis; in iis sane quæ verè sunt necessaria. Ad hoc autem sufficit utique, sicut codex authenticus non undequaque integer, ita & mediocris translatio.

latio. *In simplicitate, scilicet, Fides est, in Fide* Hilar. l. 10. de Trinit.
justitia est. Nec Deus nos ad beatam vitam per
difficiles questiones vocat. In expedito ac facili
nobis est aternitas. Quæ hujus sunt generis
in Scripturis idemtidem repetita sunt: ut si
alibi ab interprete fuerit aberratum, alibi ta-
men abunde instruamur. Ac proinde velut
ab Augustino rectissime dictum est: in iis quæ Aug. l. 2. de D. C. cap. 8.
aperte in Scriptura posita sunt inveniuntur illa
omnia, quæ continent Fidem. Moresque viven-
di: sic tuto pronuciare licet: in iis quæ recte
versa sunt Ecclesia qualibet habet omnia ad Fi-
dem & mores necessaria. Perinde equi-
dem ac originariorum codicum varietas ni-
hil obstat, quo minus qua parte conveniunt
certissimam illi doctrinæ normam præbe-
ant, ita nec παραρρηματα interpretum hæc-
tenus quidem multum nocent. Ne nunc
dicamus, haud defuisse jam olim in sanctif- Chrysoft. proem. in Matth. Erasmi. e. pistol. ad Eckium. Grot. l. 3. de V. R. c. 6. §. 139.
simo Patrum ordine, quibus & nostra ætate
docti piique nonnulli assenserunt, qui leviora
nonnulla $\mu\eta\mu\omicron\nu\iota\alpha$ ἀπαρρηματα in narrandis
iis quæ evenere, à sacris ipsis scriptoribus haud
E fuisse

fuisse aliena existimant, salva doctrinæ sacro-
sancta auctoritate. Quanto minus verò no-
cuerint salutiferæ doctrinæ translationum
aberrationes? Hæreticorum corruptelæ
plus longe quidem nocent: attamen etiam
illæ raræ sunt, & si quæ hodie superant, ex
aliis rectè dictis facile corriguntur. Utenim
omnia hæresis falsæ, omnemque adeo eripiat
veritatis lucem, fortassis *adivæ* est: hætenus
certè non contigit.

Hanc potissimam esse causam ejus, quare
citra dispendium salutaris doctrinæ, & codi-
ces originarij possint laborare aliqua sui par-
te, & versiones omnibus numeris absolutæ
haud sint omninò necessariae, fortassis trica-
tores ipsos Tuos fugit hætenus. Te vero, SA-
PIENTISSIME PRINCEPS, neuti-
quam præterisse, palam professus jam es il-
lis Tuo jussu abs me exaratis literis. Non
obscure autem simul jam innuisti, à propu-
gnatore Fidei, citra veritatis jacturam, posse et-
iam nonnunquam, imò debere, ex minus
probè verso Scripturæ dicto argumentum
peti

peti verae sententiae. Idque adeo esse causam
Alteram, quae merito excuset versionum vi-
 tia, & Ecclesiam aliquatenus saltim praestet
 indemnem. Enimvero in universum satis
 est ad salutem, si rectam sententiam teneas,
 etsi minus idoneis illam teneas argumentis.
 Quod ipsum in omni etiam reliqua civili vi-
 ta prudentissimi quique Philosophorum agno-
 verunt, contenti opinione bona si desit sci-
 entia. Eapropter sane omnium quoque sa-
 pientum consensu fas est, interdum ad
 persuadendum id quod rectum & verum est
 uti minus firmis rationibus, modò illae *ἔνδοξαι*
 fuerint vel ad persuadendum aptae, quales
 sunt quas ad hominem vulgò appellamus.
 Quin imo non id fas duntaxat est, sed etiam
 necessarium, si indoles discendum non sit
 capax *ἢ ἄποδείξεων*. Non Fidei igitur mo-
 rumque caelesti doctrinae derogatur, etsi illa
 probetur interdum ex minus rectè versis Scri-
 pturae testimoniis. Quamvis enim illa reapse
 haud tum probetur, homini tamen persua-
 detur qui docendus erat, cuique adeo satis

erat si didicerit quid sit probatum, quomodo autem probatum sit haud intererat scire. Neque proinde decipitur reapse is qui ita trahitur in sententiam rectam, sed instituitur, habita ratione vel ingenii vel opinionum quibus est imbutus. Quemadmodum sane in aliis humanæ vitæ negotiis non sine culpa duntaxat hoc egeris, sed nonnunquam necessitate etiam quasi id postulante: ita in sacris quoque haud infrequenter idem venit usu. Hinc utique hanc docendi rationem ipsi quondam sanctissimi Ecclesiæ Patres exemplo suo approbaverunt: imo præiverunt hanc viam ipsimet Apostoli. Hi profecto, ut aliam quam multa nunc silentio præteream, non dubitaverunt in argumentum veri interdum ex ipsis merè apocryphis aliquid mutuari: non ignorantes sublestam illorum fidem, tantum ideo tamen, quod apocryphorum istorum apud illos quibus cum sibi res erat valeret aliqua auctoritas. Quin eadem de causâ usos illos sæpius in probationem verosimile est *Versione Græca*, etiam qua parte discordat
ab E.

ab Ebræo. Quibus sane certo id argumento est, quod Apostoli isthoc usu versionis illius *τὸ ἀποφάναι* & præ Ebræo ipso excellentiam significaverint (quod hodie nonnulli mordicus profitentur) illi haud videntur mihi attendere, quàm iisdem Apostolis non sit infrequens argumenta ad hominem adhibere, & interdum sacris testimoniis uti à Græca isthac translatione multum disidentibus. Ea propter non equidem ego cum Hieronymo secure dixerim: *Apostolorum ubi præcedit auctoritas, maxime Petri & Jacobi, quos columnas Ecclesia vas dilectionis vocat, ibi omnis variae explanationis tollenda suspicio est, & quod à tantis viris exponitur hoc sequendum.* Aut ut alibi loquitur: *Sit illa vera interpretatio quam Apostoli probaverunt.* Non inquam secure idem dixerim. Sed & quis miretur, ausum ita loqui Hieronymum, quum jugularet pene hoc ipso suam causam, quam pro Ebræis codicibus contra nimiam Versionis Græcæ auctoritatem instituebat. Usi autem sunt & Servator ipse, & Apostoli, & Evangelistæ

*L. Capell.
in Critica
sacra &
J. Vossius
l. de Trãsh.
Græca.*

*Hier. in
cap. 9. v.
11. Amos.*

*Idem præ-
fat. in E-
vangel. ad
Damas.*

testimoniis sacris juxta Græca frequentius quam Ebræa exemplaria: quandoquidem illa una fere versio terebatur tunc plætorumque manibus, legebatur ipsis in Synagogis cum alibi passim tum & in ipsa Palæstina, pæne denique æquabatur vulgò ipsis qui tum erant Ebræis codicibus. Ad hoc Christo ipsi & Apostolis, ut populo Judaico omni, familiarissimus videtur fuisse in quotidiano usu sermo Græcus, rarior Ebræus. Quæ latius ostendere non difficile fuerit, nisi Epistolæ hujus institutum prohiberet. Quicquid vero hujus sit, id certissimum est: in Novi Testamenti libris argumenta doctrinæ idemdem peti ex Mose & Prophetis juxta Septuaginta Versionem, tum etiam quando illa non consonat Ebræis exemplaribus, peti item ex apocryphis & receptis tum opinionibus: adeoque sufficere interdum in seria quoque doctrina ad hominem quæ dicuntur argumenta, ac proinde citra culpam ex minus rectè sese habentibus translationibus accipi probationes posse, modò de fide illarum nullum inter controver-

troverfantes fuperfit dubium. Ad illud vero exemplum in Patrum fcriptis licet vim magnam probationum catholicarum adverfum hæreticos deprehendere: nullius ponderis, nifi & hæretici in Verfionis Græcæ auctoritatem fecurè confenfiffent.

Quæ tamen omnia abfit-ita quis interpretetur, quafi nullis fit opus ad probanda Fidei morumque dogmata certis indubitatisque Scripturæ aliisque testimoniis. Falfus fi quidem fui jam tum, reapse non nifi opinionem parari ambiguis illis facris dictis, fi de fide quam acquifitam Theologorum fcholæ vocant fermo fuerit, utut Spiritus fancti auxilio gratiofo fiat illa ἀυστάμιω & cuius demonstrationi prævaleat. Nunquam verò non & facrarum demonstrationum, probandæ falutiferæ doctrinæ, fuppetit copia: & folis hifce utendum eft, quando res exigit. Ita fane Apoftolis quidem abunde auctoritatis à miraculis erat & charifmatibus: ut etfi ex V. Testamento nihil promerent tutò tamen quilibet poffet, imò

imò quilibet jure deberet, in ipsorum doctrina acquiescere. Et in ipsis Versionibus, perquam alioqui turbidis, satis multa semper reperta fuere limpida & defæcata, unde ab Ecclesiis recta fides & potuerit & debuerit accipi. In decretoriis igitur pugnis, si cum eruditis res fuerit, tum verò neutiquam est quid adferendum nisi ex fontibus purissimis haustum. Perinde ac recte olim ex solis

Hier. praefat. ad Proverb. Russ. ex-pof. Symboli.

Canonicis scripturis auctoritas sacrorum dogmatum potuit confirmari, etsi & apocrypha nonnulla ad ædificationem plebis in Ecclesiis legerentur.

Sed quorsum prolabor? Hoc unum volui, PRINCEPS OPTIME: minimè omnium Te ignorare, quod mediocris versio ad id sit sufficiens, ut Fideles Christiani ad vitam æternam deducantur. Imo verò & causas hujus rei haud Te fugere: adeo ut, quia fortasse Tuis Zoilis perinde haud satis perspectæ hæctenus illæ fuerint, imposterum abs Te hi instituti queant solito magis sapere. Ut autem in viam unde plusculum digressus ego cui

videar,

videar, quasi redeam: quantumvis omnia
 hæc ita sese habeant non tamen colligendum
 hinc fuit, inutilem futuram versionem
 Tuam, PRINCEPS OPTIME, neque
 accusari debuit pium hoc institutum Tuum
 alicujus *ἄπειρίας*: ceu jam tum dixi. Sapien-
 tissime profecto dudum comperta Tibi est col-
 lectionis illius cum vanitas, tum illi admista
 maligna obtreçtatio.

Et vero primum non quæ haud sunt *ἀπλῶς*
 necessaria sunt simul & inutilia. Multum
 videlicet differt utile à necessario: quando-
 quidem sæpe alia ad esse rei faciunt alia ad
 benè esse. Est verò & utilium sua quædam di-
 versitas, perinde atque *τὸ εἶναι* suam habet
 latitudinem. Ad absolutam scilicet rei per-
 fectionem etiam elegantia & ornatu quodam
 opus est. Quod non in iis duntaxat quibus
 civili in vita utimur homines suum habet lo-
 cum, sed etiam in operibus naturæ: nam &
 hæc pulcritudinem aliquam affectat subinde
 in ultimum complementum. Quamvis igitur
ἀπλῶς ad Fidelium salutem non fuerit o-

F

pus

pus versione aliqua accuratiore, nihil vetat ta-
 men quò minus illa sit utilis Fidelibus quibusq;
 ad aliquam felicitatis partem. Melius utiq; fue-
 rit carere etiam nãvis, etsi illi non detrahant
 omnem formæ venustatem. Cumq; citra con-
 troversiam omni in re, etiam minimâ, veritas
 sectanda & error sit abigendus, quantò magis
 id agendum fuerit in iis quæ Deus ipse huma-
 no generi concessit? quales utique sunt Sa-
 cræ literæ. Si sane templa & quicquid est
 sacrorum instrumentorum pulcritudinem
 aliquam jure meritò exigunt, postulat pro-
 fecto & Sacræ Scripturæ majestas, ut quantum
 fieri potest versiones quoque ejus omnes ab
 erroribus interpretum liberentur, etiam in
 iis quæ cateroquin minoris queant ponde-
 ris censerì. Hactenus sane nemo fidelium
 non optare sibi debet versionem quàm ac-
 curatissimam, licet etiam citra eam possit æ-
 ternæ salutis fieri compos. Omnis error ab
 imperfectione aliqua est: omnibus autem
 enitendum est ad gradum summum. Et so-
 let hoc fieri quavis in re alia ab omnibus qui
 sapiunt. Igitur

Igitur dum studes, AUGUSTE PRIN-
CEPS, vernaculam dare versionem Eccle-
siis nostris quæ sit quam accuratissima, etsi
agnoscas, eam quæ recepta in vulgus est ad fi-
dei & morum doctrinam sufficere, recte ta-
men existimas, omnibus promiscuè hoc ipso
posse Te prodesse, saltem ad omnium mayo-
rem in sacris profectum, & quasi sanctæ sci-
entiæ absolutam pulcritudinem. Revera
autem est propositum Tibi, SAPIENTIS-
SIME DUX, etiam longe majus aliquod Ec-
clesiarum nostrarum commodum. Quod
quidem non primò statim ad omnes pertinet,
in omnes tamen suo quodam modo redun-
dat. Quemadmodum nimirum in republi-
ca quavis civili alii obtemperant ac reguntur,
aliorum in officio est regere atque administra-
re rempublicam: ita & in Ecclesia alii sunt
ovium instar & in discipulorum ordine, alii
pastorum & doctorum funguntur vice. De-
dit enim Ecclesia sua, præter fidelium turbam,
Deus alios quidem Apostolos, alios vero Prophe-
tas, alios autem Evangelistas, alios Pastores &

Eph. IV.
vers. 11.

F 2

Docto-

Doctores, ad compactionem sanctorum, ad opus ministerii, ad adificationem corporis Christi, donec perveniamus omnes in unitatem Fidei & agnitionem Filii Dei. At verò etiam civili in vita, obtemperantibus quidem sufficit bona de gerendis rebus opinio, prudentia tamen regentium virtus est propria. Quod alibi prolixè sum persequutus. Consimilis autem & Ecclesiæ ratio est. Non illa quæ vulgus Christianum præstat salutis suæ securum Fidei simplicitas, satis est Pastori & Doctore Ecclesiastico. Hunc enim præterea decet esse

2. Tim. 2.
Tit. 2. 4.

διδακτικὸν: debet is posse ὀρθομεῖν aut rectè partiri sermonem veritatis, debet potens esse exhortari

Tit. 1. ver.
9. 10. 11.

in sana doctrina, ita ut valeat etiam ἀντιλέγοντας ἐλέγχειν. Sunt enim multi intractabiles, & vaniloqui, & mentium seductores, qui totas domos subvertunt: his igitur obturandum est os, sive ut ipsomet Apostoli utar verbo, τῶτας δὲ Ἰησομίζων. Nihil autem horum effici potest, adversus illos quidem, qui pagani aut Muhamedani non sunt, nisi cum alia tum saltim fideliter & accurate verfa

versa Scripturæ Veteris pariter Novæque sub-
 fidia, sint in promptu. Nec vero quæ non ex
 fide translata sunt sacræ *ἁγία γράμματα* habent
 vim, sed opinionem duntaxat gignere sunt
 idonea, aut *ἀπὸ θεοῦ ἀνθρωπων* valent, apud eos
 scilicet qui nec incuriose versa suspectant.
 Ut hodie autem tuto ac securè admittat, quod
 non sive de Ebræo Testamento veteris sive
 de Novi fœderis Græco fonte sit haustum,
 vix quisquam patietur sese adduci, si sapit
 quidem. Ex quo scilicet, velut Græci circa
 Fœdus Novum, ita Ebræi Judæorum codicis
 circa Testamentum Vetus, authentica digni-
 tas ab Ecclesia caput agnosci. Id quod jam
 olim venit usu. Ceu enim diximus, secure
 quondam contra Judæos, etiam ex Septuagin-
 ta tralatione, omnia sine discrimine, & Apo-
 stoli & primi doctores Apostolici deprompse-
 runt. Simulac vero ab improbis Judæis
 versionis illius auctoritas, quæ hucusque à
 quamplurimis non Judæorum minus quàm
 Christianorum credita erat divina, in univer-
 sum apud omnes maximo (ceu par erat) in
 F 3 pretio

pretio fuisset, vocata in dubium, & ex scho-
 lis ac synagogis passim protrusa est (quod, nisi
 fallor, circa Barcochebi PseudoChristi tempo-
 ra Hadriano imperante primum cœpit, quia
 & Aquilæ Pontici nova versio tum prodit;
 certè paulo ante cæperat, quando sanctissimus
 Martyr Justinus contra Tryphonem Judæum
 disputavit) tunc sensim etiam ad illos qui tum
 ferebantur Ebræi codices flexi à Christianis
 quoque sunt oculi, novisque armis excepta
 est Judæorum protervia, Origene cum primis
 aliisque multùm satagantibus. Quæ ratio
 sane Origenem ad laboriosissimam illam
 Græcorum, codicum collationem, quam E-
 pistola ad Ambrosium suum memorat apud
 Cedrenum ad interpolationem item & cor-
 rectionem Septuaginta veteris versionis, ad
 Tetrapla Hexapla & Octapla volumina con-
 ficienda; quæ Lucianum Martyrem ad suam
 cum Ebræis codicibus collationem; quæ Hie-
 ronymum initiò ad novam ex Origeniano
 Græco exemplari, deinde ad aliam ex Ebræis
 Judæorum codicibus versionem dandam,
 adegit

*Cedren.
 in comp.
 hist.*

adegit jam olim: quæ postremò ab eo usque tempore doctiores quosque & prudentiores Christianos fecit ad Ebraicam veritatem, tanquam ad fontem & normam respicere: illa eadem ratio jure merito hodie compellit nos, operam dare, ut quoad fieri potest omnia cum illis fontibus in Ecclesiis nostris conveniant. Ecclesiasticos sanè doctores, æquissimum est, hac parte bene munitos & instructos esse, in veritatis propagationem, adversus quamcunque vim errorum.

Hoc est Alterum illud, AUGUSTE PRINCEPS, quod accuratiore Tua vernacula versione efficere instituis. Non enim simplici duntaxat turbæ fidelium vis consultum, sed cum primis iis quibus Evangelicæ doctrinæ majorem curam ipsum Ecclesiasticum pascendi ac docendi munus demandavit. Etsi enim hisce armis pugnari non cupias in sacris quibusque populi concionibus: attamen sapienter & pie hoc agis, ut illa semper sint sacri ovilis Pastoribus in promptu. Ad Origenis scilicet exemplum, de quo ita Hieronymus:

Adaman-

Hier. pra-
fat. ad
Tradit.
Hebr.

Adamantius cum in homiliis suis quas ad vulgum loquitur communem editionem (Septuaginta scilicet) sequatur, in tomis, id est in disputatione majore, Hebraica veritate stipatus, & suorum (Hexaplorum nempe & Tetraplorum) circumdatus agminibus, interdum lingua peregrina quaerit auxilia. Ante omnia nimirum id quidem curandum esse statuis, uti regant Ecclesiam qui vitae sanctimonia praeluceant gregi: simul autem probas Hieronymi illud: Nihil prodest conscientiam virtutum frui, nisi & creditum sibi populum possint institueri, ut valeant exhortari in doctrina sana & eos qui contradicunt redarguere: ut & istud alterum: Sancta rusticitas solum sibi prodest, & quantum adificat ex vita merito tantum nocet si destruentibus non resistat. Igitur cum eodem Hieronymo non vis presbyteros declamatores esse & rabulas, garrulosque sine ratione, sed mysteriorum peritos, & sacramentorum Dei nostri eruditissimos. Verba nimirum volvere, & celeritate dicendi apud imperitum vulgus admirationem sui facere, indoctorum, etiam esse hominum:

Idem Ep.
2. ad Ne-
p. r.

minum:
plebecul
lubilitat
git plus
spicis, E
igitur E
spectun
dat in a
pugnare
posse o
limpidi
multa
veniant
pacitas
fariis a
quam v
ticia ad
omnibu
proinde
quam n
stituis
stent
qui haud

minam: nihilque tam esse facile, quam vilem
 plebeculam & indoctam concionem lingua vo-
 lubilitate decipere, quæ quicquid non intelli-
 git plus miratur, si quis alius rectissime per-
 spicis, PRINCEPS SAPIENTISSIME.
 Igitur Ecclesiastico ordini cum primis pro-
 spectum optas: ne amentatis hastis proce-
 dat in aciem, quando Domini bella serio de-
 pugnanda fuerint. Et malis Tu quidem,
 posse omnes illos ex ipsismet fontibus haurire
 limpidam sanamq; doctrinam: sed quoniam
 multa iis alia maximè necessaria discenda
 veniant, nec omnium vel illa sit ingenii ca-
 pacitas, vel illa fortunata felicitas, ut neces-
 sariis addere utilia quæque possint, neuti-
 quam vero ipsa originalium linguarum pe-
 titia ad salutaris doctrinæ propagationem
 omnibus peræque sit necessaria, fatiusque
 proinde sit deficere nonnihil in utilibus
 quam necessaria ignorare; sapienter utique
 instituis saltim hoc agere, ut in gradu secun-
 do stent illi recto pede, quibus primum asse-
 qui haud est concessum.

G

Hinc

Hinc nec ab Ecclesiarum amplissimi Ducatus Tui Presbyteris Ebræi Græciq̄ue sermonis scientiam exigis, (quod alibi solet) multo minus illam fidei turbæ salutis æternæ causâ necessariam existimas, (ceu itidem aliàs quidam delirant,) ut tamen saltem aliqua prodeant tenus probè instructi Presbyteri, si ultra iis non detur progredi, hoc accuratiore isthac vernacula versione effici posse, Te certa tenet fiducia. Enimverò duo solent quidem, **PRINCEPS OPTIME**, turbare nonnullos. Quorum commune illud est principium: quod solus qui appellatur originarius textus sit verbum Dei, versio omnis ut hominibus debetur ita reapse verbum sit hominum. *Primum* igitur sola originaria illa vim habere divino verbo insitam, instituendique adeo homines ad salutem: *Secundo* sola illa fidem certam divinamque mereri, versioni autem credi tantùm propter auctoritatem interpretis, quæ credulitas est fides humana & perincerta. Te vero, **SAPIENTISSIME PRINCEPS**, horum nihil turbat & quidem merito.

merito. Falsissimum nempe est illud, cui utrumque est iuperstructum fundamentum. Nec enim in apicibus literarum aut sono vocabulorum reapse vis sita est alicujus sermonis, sed in eo cujus literæ & voces sunt signa. Quibuscunque igitur characteribus, quibuscunque vocibus, quocunque libro quid traditum fuerit, perinde id est si vim spectemus sermonis Verbum igitur Dei est omne quod textu originario significatur, in quamcunque linguam, in quoscunque characteres, in quæcunque volumina fuerit transfusum. Illud quoque demum pollet Spiritu qui vivificat nos: vocum literarum librorum variæ formæ per se nihili sunt & nullius efficaciam. Nititur quidem porrò versionis firmitas interpretis auctoritate, atq; illa hæctenus humana est quæ dicitur fides; nec tamen propterea caret certitudine. Est enim & infallibilis quædam humana fides: alia rarissime fallit & perquam saltim est verosimilis, etsi quædam sit in errorem prona. Non aliâ vero certitudine, non aliâ fide, etiam ex origina-

rio fonte aliquid accipi potest. Ne enim nunc dicam, quod sola traditionis fide sciamus, quænam scripta sint Prophetarum & Apostolorum, utique solâ traditione, quid singuli apices & characteres quidque singulæ voces significent, intelligitur. Quibus igitur omnis humana fides citra discrimen suspectæ est certitudinis, fateantur illi necessum est, nihil etiam sese certi ex textu originario posse discernere. Latius omnia quæ hujus sunt argumenti alibi persequutus ego sum. Te vero, SAPIENTISSIME PRINCEPS, nihil hujus jam pridem fugit: eòque non probasti unquam illos, qui superstitione adeo Ebræum & Græcum codicem venerantur, ut versionis omnivim & fidem sollicitent. Itaque satis consulturum Te Ecclesiis nostris prudenter iudicasti, si præbeas translationem, & quidem ea fide eaque industria confectam, quæ ad certitudinem in omni humana vita creditur sufficere.

Sed quò prolabor? Tu vero PRINCEPS OPTIMÈ, certus eiam Tertio es, exquisitiorum hanc translationem Tuam usui futuram
in uni-

in uniuersu
dem ordi
mæ plebis
verò nefas
fortunæ b
vulgus, n
ti sacrâ c
lere. Suffi
appetend
pitur ab
scilicet le
ad salute
quibusvis
præstare
gissimè,
curata S
obtentu
quia illa a
Clero den
Hos sane
mus. Qu
negotii Scri
uis distra

in universum omnibus, qui extra Cleri quidem ordinem non tamen etiam in rudissimæ plebis classe sunt constituti. Enimverò nefas est, quos vel ingenii, vel otii, vel fortunæ benignitas supra infimum evexit vulgus, non etiam viribus omnibus conari sacrâ quoque scientiâ plebem antecellere. Sufficiat plebi lac, ast solidior cibus aliis appetendus est. Is autem ex parte accipitur ab usu exquisitissimæ versionis: quæ scilicet lectorem non in maximè duntaxat ad salutem necessariis & planissimis, sed in quibusvis etiam aliis ab erroribus immunem præstare idonea est. Absit enim quàm longissimè, ut erectior & melior quisquam, ab accurata Scripturæ lectione ac meditatione, obtentu vel secularium negotiorum, vel quia illa ad salutem non cuiusvis est necessaria, Clero demum soli conveniens sit, abstineat. Hos sane jam olim increpuit S. Chryso-
*Chryso-
 hom. 3. de
 Lazaro.*
 mus. *Quid ais, inquit, homo? non est tui negotii Scripturas evolvere, quoniam innumeris tuis distraberis? Imo tuum est magis quam illorum*

*illorum, Clericorum nempe: neque enim illi
perinde Scripturarum egent praesidio atq; vos in
mediis negociorum undis jactati.*

Igitur quum accuratior S. Scripturae trans-
latio, & omnibus fidelibus Ecclesiae nostrae,
ne turbamur quidem exceptam, & presbyteris quam
maxime, & denique omnibus etiam supra
vulgus eminentibus, usque sit adeo cum uti-
lis tum propemodum necessaria; quam im-
proba est calumnia, quam petitur piissimum
institutum Tuum, AUGUSTE DUX, qua-
si dum novam & exquisitiorem adornas
vernaculam versionem, circa negotium inu-
tile occuperis, & operam perdas! Quod sane
tam multis modis usum insignem praestabit
aliquando, id citra gravem injuriam non po-
terit, tanquam inutile sit, diffamari. Mire-
ris vero merito, imo jure indigneris, quod
ausint homines Te accusare, CELSISSE
PRINCEPS, iis etiam argumentis, quae si quid
valeant, nunc omnis omnino versio, nunc
soltim quaelibet post primam, fuerit impro-
banda. Cum prima videlicet tum secunda
objecti-

objectio quas haectenus agito, usque est adeo communis, ut non Tibi uni, sed versionibus saltim plærisque si non omnibus, pari possit similitudine veri opponi. Si utique nulla potest versio accurata ex Ebræis confici codicibus, (quod primò objectum fuit,) omnes versiones nullius fuerint aut exiguæ fidei; cum omnes quotquot sunt partim proximè partim mediate ex solis illis fontibus promanaverint. Si, quoniam ad salutem mediocris est tralatio satis, accuratior quævis superflua sit, inutilis fuit non Hieronymi duntaxat novus labor, sed Origenis etiam & Luciani & Hesychii versionis Septuaginta omnis emendatio, inutilis quæ patrū memoria facta est Pagnini, Munsteri, & præstans illa Tigurinorum Latina translatio, inutilis & Germanica Lutheri nostri, ut alias taceā. Qui Te profecto istis nominibus accusant, PRINCEPS OPTIME, illos quos dixi omnes accusant, quos utique auctores habes Tui instituti: imò universum orbem Christianum accusant, qui versiones illas & laudibus & actis gratiis accepit, suoque

56 *EPISTOLA GRATVLATORIA*
que consensu roboravit. Hoc non adverti à
reprehensoribus, vel inscitia, vel odii aut in-
vidiæ quæ corruerit iudicii facultatem,
signum est luculentissimum.

Quæ sequuntur reprehensiones propius
ipsam Te tangunt, PRINCEPS, nec perinde
ut priores vagantur: coque & illas nunc
revocabo sub censuram relictis prioribus:
præsertim quoniam justo prolixius iis forte
sum immoratus.

III.

Est autem ordine TERTIUM illud,
quod versio vernacula B. Lutheri nostri eâ sit
perfectione, ut melior expectari abs Te ne-
queat. Quod profecto dignum est accuratâ
expensione, quoniam strictim quasi Tuo o-
peri oppositum est. Et verò indignum fue-
rit facinus ac perquam imprudens, si coneris
melius quid dare illo, quo nihil perfectius
produci potest. Hoc sane non tam ludere
fuerit operam, quàm operam, quod ajunt;
pariter & oleum perdere. Quid possit esse
alienius à sapientia Tua, DUX AUGUSTE?
quid ab illo Nestoreo rerum usu, quo nunc
in

in universo Principum ordine emines? Lutheri porro nostri justâ reverentiâ non profecto cuiquam mortalium cesseris. Hunc venerari jam à teneris exemplo avito didicisti. Avo enim utique genitus es ERNESTO, æternæ illo & sanctæ memoriæ Confessore, quo impensius fortassis nemo Luthe- ro favit; tunc etiam, quando Evangelicæ veritatis professio & Lutheri amicitia, cum discrimine omnium bonorum, imò cum vitæ periculo conjungeretur. Illius tanti Principis sanctis vestigiis, neutiquam degener nepos, hætenus institisti. Quî igitur nunc, provec-ta adeo ætate, mutes animum, & quasi cornicum, quod ajunt, oculos confixurus, perfectissimum summi virorum opus de fastigio suo velis detrahere?

Verum enimvero, nemo doctus, nemo pius, non maximis laudibus B. Lutherum nostrum, cum aliis infinitis nominibus, tum isthoc etiam prosequatur; quod rudi tempestate, inter perpetua pericula, inter innumeras molestias, adeo paucis hætenus Ebrææ

H

doctri-

doctrinæ in publico suppetentibus admini-
culis, nullo lucro invitante, deterrente un-
dique hostium calumnia & violentia, pri-
mus & unus post S. Hieronymi ævum (in Eu-
ropa saltim, nec enim de Asia aut Africa alter-
utram in partem nunc quidquam dixerim)
hoc est post mille amplius annorum interval-
lum, ex Ebræo integri Testamenti Veteris
versionem novam dare vel conatus fuerit.
Quis non miretur sane? Quis non obstu-
pescat ad tantos ausus? Imo quis non sum-
mo prosequatur præconio, quod primus
omnium saltim Germanico populo & nostra-
te lingua (heic enim Latine, fateor, præve-
rat Erasmus) ex Græco fonte Testamentum
Novum omne tradere simul fuerit ausus?
Non ausus verò duntaxat hoc Beatus noster
Lutherus fuit, sed reapse præstitit. Et qui-
dem ita præstitit, ut omnibus ante se natis,
Germanis utique, citra controversiam utro-
que in opere palmam præriperit. Ete-
nim jam ante illum nonnulli, dissimulato no-
mine, Sacros libros Germanicè verterant,
quidam

quidam &
pographic
& viginti
teris Test
separatas
Tua man
gustam Bi
rium inco
ditur etia
vernacul
ter verso:
in Theolo
per exhib
profanan
tinentur
ditiones o
temporis
est antiqu
culi Chris
sexum, pe
culi illius
more liber
nonnullis v
tragesimo

quidam & typis vulgaverant, jam reperta typographica arte. Inter ducentas sane sex & viginti sive universæ Scripturæ sive Veteris Testamenti, Novi item Testamenti separatas septuaginta sex editiones, quas Tua manu, PRINCIPUM DECUS, in Augustam Bibliothecam, thesaurum illum librarium incomparabilem, retulisti, comprehenditur etiam manuscripta Bibliorum translatio vernacula perantiqua, proso sermone bis, & ter verso: quas inter & illa est, cujus specimen in Theologicæ Bibliothecæ volumine pronuper exhibuit, meritis in rem omnem sacram profanamq; celeberrimus Hottingerus. Continentur ibidem typis excusæ Augustanæ editiones duæ: atque adeo illa etiam quæ sine temporis indicio prodiit, atque indubie per est antiqua; præcedens videlicet annum seculi Christiani quinti decimi sexagesimum sextum, perperam tamen (nec enim ante seculi illius annum quinquagesimum nostro more liber quisquam typis descriptus est) à nonnullis venditata tanquam anno jam quadragesimo prodiisset. Habetur ibi & ve-

*Hotting.
Bibl. Theol.
olog. c. 6.*

tutissima quædam Coloniensis *ἐκδοσις*, sine temporis nota, simul tamen glossulis illustrata. Est & Lybecensis plebejâ Saxonica dialecto, itidem cum suis glossis: ex quâ, florente jam Luthero, Halberstadensis alia est expressa. Reperiuntur & binæ Norimbergenses editiones. Quæ omnes inter sese multum diversæ, ut aliis atque aliis auctoribus debeantur, jam tum autem seculo illo rudiore Christiano post decimum quinto, & quidem fere ante natum Lutherum universæ, saltim conditæ sunt, plæræque etiam publicatæ in vulgus. Quamvis autem meritò laude digna sit omnis isthæc industria, infinito tamen intervallo omnes illos interpretes nostros Lutherus superavit. Nihil videlicet illorum veterum non ferè ex sola Latina Vulgatâ & parum fideliter est translatum. Nihil non rude & barbarum magis quam Germanicum sonat. Nihil non obscurum & sæpe ineptum intelligi. Alicubi & profana licentia ausa est sacris miscere perquam aliena, quædam & turpia atque improba. At verò Lutherus

noster

noster sua omnia ex limpidissimis fontibus Ebraico pariter & Græco hausit. Versionis illius dictione nihil tersius, nihil emendatius, vel optaverit quis talium sectator. Dixerit merito, ex isthac versione nos Germanos recte scribere & loqui emendate didicisse. Mira porro translationis perspicuitas, proprietas, elegantia, & suavitas. Summâ denique religione Apocrypha à Canonicis, sacra à prophanis heic sunt discreta. Itaq; est sane versio illa aptissima ad lectorem instituendum; ac proinde incredibiles hæctenus Ecclesiis Germanicis & attulit fructus, & feret impostherum, si Dei nos benignitas porrò afflaverit. Imo est illa jam fuitque pridem Septemtrionalibus populis etiam aliis utilissima, utpote qui non dubitaverint ex hac unâ versione sibi novas condere. Quod si profecto nihil aliud omni in vita præstitisset Lutherus, satis hoc unum suffecisset ad æternam viri commendationem, & jam plus satis ille Germaniæ nostræ omnique vicino Europæo orbi profuisset. Eoque laudo equidem Joannis Bugenhagii pietatem,

*Matthes.
conc. 13. de
vita Lu-
thers.*

tem, qui quotannis festo domestico memoria editæ hujus versionis per hymnos & sacras gratiarum actiones celebravit. Non minus sane versio illa nostra anniversario festo meretur, saltim à Germanis nobis, celebrari, atque diem illum quo in lucem venit Tralatio Septuaginta, in Pharo olim gentiles pariter & Judæi quotannis sunt venerati: quod Philo testatus est. Sane feria anniversaria Matthæi Apostoli etiam hoc nomine jure debeat esse nobis solemnior, quoniam circa illum diem prima lucem vidit Novi Testamenti vernacula illa editio: quod ab Abrahamo est Bucholzero annotatum. Fremere indubie & ringerentur adversarii, id si à nobis fieret: perinde atq; sacram Alexandrinorum lætitiã in solemne jejunium mutavit, sequioris ævi (fallitur enim Scaliger in Phila. Temp. delphi tempora, falluntur in Hadriani ævum originem illius jejunii conjicientes, cum ejus in recensione jejuniorum ne Maimonides quidem meminerit) Judæorum quorundam à sententia majorum, quorum quam multis

*Phil. l. 2.
de vita
Mos.*

*Bucholz.
Ind. Chrö.
ad annum
1522.*

*Scal. l. 7.
de Emen.
Temp.*

*Petit. l. 2.
Var. L.
cap. 11.*

*Maim. de
Jejun. c. 5.*

Ἰερότυβ.

Ἰσοπυθουοῦν visam illam versionem etiam ex
Thalmude discere est, longissimè recedens *Mass. N. 2.*
improbitas. A nobis tamen omnes ejusmo-
di fremitus meritò possent ac deberent con-
temni. *gil. c. 1.*

Cæterum hunc licet cultum, & hæc laudes licet, mereatur B. Lutheri versio, non propterea tamen sive authentica sive omnibus numeris perfectissima est. Novisti sane, **PRINCEPS ERVDITISSIME**, nec Lutherum ipsum, quo generoso fuit animi candore, tale quidquam dum viveret professum, neque hæctenus à doctorum quoquam, utut ille addictissimè faverit Luthero, palàm affirmatum esse. Indoctæ plebis tamen nonnullis cùm olim tum etiam nū esse persuasum, quod non tam interpretem egerit Lutherus quam Propheticum divini verbi promulgatorem, non itidem Te præterit. Qui quam optime intelligis, quantum vatem inter atque tralatorem sit discriminis: *ibi nempe,* ut rectè ait Hieronymus, *Spiritum ventura* *Hieron. pref. in Penias.*
dicere, hinc eruditionem & verborum copiam

ea quæ intelligit transferre. Et vero circa versionem à B. Luthero institutam nihil plane quod vel speciem possit miraculi habere, contigit: cum propheticum omne miraculo muniri & soleat & debeat; Versio etiam Septuaginta vere divinitus fuerit facta, si quæ de septuaginta cellulis & singulorum interpretum consonantiâ fertur narratio certâ constaret fide. Non aliis ad interpretationem suam vir summus usus est adminiculis, quam quibus opus est ad quamvis aliam translationem. Didicit scilicet à magistris Ebræam linguam, didicit ab aliis Germanici sermonis proprium maxime & sibi hæctenus ignotum usum. Consuluit Judæos aliosque Ebraice doctos, circa ambiguas vocum Ebræarum significationes. Adhibuit operam virorum tali peritia insignium quidem, non vatum tamen. Lectu sunt atque ad omnem posteritatem gratâ commemoratione dignissima, quæ

Matthes.
con. 13. de
V. L. Joannes Matthesius vir pietate & studio bene de Ecclesia merendi longe præstantissimus, Lutheri quondam convictor & familiaris, de
solemni

solemni illa Translationis nostræ recensione, quæ effluxi seculi anno quadragesimo cœpit, in ipsa populi sui sacrâ concione recitare non dubitavit. Convenisse scilicet statis ante cœnam horis præter Lutherum ipsum, Johannem Bugenhagium, Justum Jonam, Casparem Crucigerum, Philippum Melanchthonem, Matthæum Aurogallum & Georgium Rörerum: adventasse interdum & Bernhardum Zieglerum & Forstemium. Venerandum profecto & pereximium collegium, non Propheticum tamen. Nec vero divinarunt hi præstantes viri, sed à precibus ad Deum rite fufis contulere codices, Ebraicum, Chaldaicum, Græcum, Latinum, Germanicum, & commentarios Rabbiorum, omnibusque expensis in unam tandem venerunt sententiam; dirigente omnia Luthero, & auditis singulis, prout peritia, iudicio, aut facundia valere. Superest Lutheri epistola de interpretatione: qua studium quidem suum & operam & interpretandi auxilia commemorat, propheticum autem nihil.

I

Nec

Nec usquam vel verbulo innuit sibi datum
divini quidquam præ aliis interpretibus.

Exordium æterni & nunquam satis lau-
dandi operis factum est, Novo testamento ex
Matthes. fonte Græco vernacule edito: quod & à Mat-
l. c. thesio annotatum est. Id contigisse anno
seculi illius vicesimo secundo circa Matthæi
Buch. Ind. festum indicavit etiam Bucholcerus: idque
Coron. recte; nam & abs Te, PRINCEPS OPTIME,
editionis hujus exemplar in Augustam
Bibliothecam est relatum. Addidit verò
Bucholcerus: in Novo Testamento recogno-
scendo usum Lutherum *Philippi studio atque*
censura: videndamque in id Epistolam Phi-
lippi primam ad Camerarium. Ast à Phi-
lippo quidem adjutum Lutherum perquam
est verisimile. Epistola tamen illa prima,
scripta Januario mense illius anni, de Novi
Testamenti recognitione habet nihil; sed
hoc: *Vetus Testamentum cuditur, in quo re-*
cognoscendo modò nonnihil negotii nobis fit. Ut aut
mendosus sit locus, aut agat de aliqua V-Testa-
menti Latina vel Græca editione. Sequentem
anno

anno, notante eodem Bucholcero, editus à
Luthero est Pentateuchus Germanicè versus.
Quæ editio fortassis illa est Pentateuchi Au-
gustæ Bibliothecæ Tuæ, PRINCEPS, quæ
sine indicio loci & temporis ibi reperitur,
cum præfixo nomine Veteris Testamenti &
Lutheri in Testamenti illius libros commu-
ni præfatione. Ad annum vicesimum quar-
tum nihil aliud notavit idem diligentissimus
Bucholcerus, quàm à Luthero editum esse
Psalterium Germanice. Sed Augusta Biblio-
theca Tua, PRINCEPS, habet volumen
anno isthoc Wittebergæ per Melchiorem
Lotterum editum, titulo item communi Ve-
teris Testamenti & præfixa eadem præfatio-
ne, continens duas partes librorum Veteris
Testamenti, præter Pentateuchum scilicet
quæ primam constituit partem, secundo om-
nia usque ad Jobum. Exstat & seorsim ali-
bi edita pars secunda. Utrum autem reli-
qua tum prodierint nec ne, certò dicere non
ausim. Nam & alios falli video, interque
eos ipsum Matthesium, qui ita differuit quasi

post Novum Testamentum, inter Veteris Testamenti libros primus Esaias prodierit Wittebergæ in lucem, idque demum anno nono post vicesimum. At verò anno tricesimo quarto utriusque Testamenti libros omnes conjunctim primâ vice esse editos, certissimum est: & retulisti Tu, AUGUSTE DUX, illius editionis exemplar, mutilum quidem manu tamen ipsiusmet B. Lutheri signatum, in Bibliothecam Tuam Augustam. Ex eo passim per Germaniam frequenter satis opus Biblicum integrum prodiit in lucem. Sed ex omnium diligentissimâ recensione demum illa est editio cujus jam ante ex Matthesio mentionem feci, quæ scilicet habet inscriptum quadragesimum primum annum: cujus exemplar in membranis excusum, in Bibliotheca Saxonæ Principum, Joannis Frederici Electoris posterorum superesse etiamnum, testatur Ambrosius Reudenius. Citra quoque controversiam ultima est earum quæ vivo quidem Luthero prodire, editio anni quadragesimi quinti. Et has & alias quam

Reuden.

Isag. Bibl.
cap. 3.

quàm multas, quæ medio tempore in ipsa Witteberga prodierunt, in Augustam Tuam Bibliothecam recondidisti ipsâmet Tua manu, exemplo inusitato, PRINCEPS OPTIME. Cæterùm conferentibus illas inter sese, quanta, Deum immortalem, diversitas, quanta varietas deprehenditur! Nemo prudens mutationem factam incusaverit: liquido tamen deprehenderit unusquisque, id quod ipsemet Lutherus istis mutationibus testatum voluit, non divinâ quadam inspiratione natam versionem illam, sed, prout humana omnia solent, utque sunt *δὲ ὑτέροις φεγγυίδες σοφώτεροι*, sensim redditam magis magisque perfectiorem.

Et vero ne ab hostibus quidem discere interdum aliquid, Lutherum puduit. Gloria- tur sane is qui Lipsiæ anno octavo vicesimo tertium edidit Hieronymi Emseri in versionem Lutheranam Novi Testamenti Animad- versiones, ex Emseri monito nonnulla Luthe- rum mutavisse. Ac mutaverat quidem haud pauca Lutherus: nec tamen causæ quidquam

erat quur inimicus hoc nomine ipsi insultaret. Acriter nec indocte cum anno istius seculi tricesimo sexto perstrinxisset versionem illam Veteris Testamenti, quæ biennio ante prodierat in lucem, Georgius Wicelius; hujus quoque increpationes omnes non esse à Luthero contemptas, videre est in editionibus illius τῆς παλαιᾶς διαθήκης recentioribus. Similiter quum Sebastianus Munsterus in Annotationibus ad Novam suam Antiqui fœderis Versionem, anno statim post tricesimum quinto diserte παρερήματα quædam Lutheri indicasset, etiam illa omnia ab ipso Luthero post correctâ sunt. Quinimo & Munsterum pariter & Santem Pagninum non dubitavit ὁ θαυμάσιος ille, tertio ante beatum ex hisce terris discessum anno, publice laudare, à studio incredibile & inimitabili diligentia in vertendâ scriptura: tantum abest fuisse admonitionibus illis Munsteri offensum. Sed & in epilogo Præloquii in Vetus Testamentum, per annos complures (demum enim ille anno tricesimo quarto subtrahi cœpit) & inge-

ingenuè professus est Lutherus, quantum à
 sperata perfectione abesset tum versio, & pe-
 tit sibi ignosci. Imo idem adhuc fecit tertio
 ante obitum anno in suo de Judaico Schem-
 hamphorasch libro: non se laturum ægre
 affirmans, si lapsus in vertendo commissos ab
 sese quis indicaverit, sed acturum gratias; sola-
 tio sibi unice esse Hieronymi Pagnini & Mun-
 steri operas, qui itidem ab erroribus immu-
 nes sese præstare haud potuerint. Hinc sane
 etiam post solemnem illam, quæ anno qua-
 dragesimo & sequente est instituta, Versionis
 suæ recensionem, non desit usque ad obitum
 emendare nonnulla, prout visum est expe-
 dire. Id in editione anni quadragesimi quarti
 jam factum, & Reudenius observavit. Sicut
 etiam Davidi Woldero præfatione in Biblia
 πολυγλωττα Hamburgensia est annotatum, ipsi
 ultimæ anni quadragesimi quinti editioni à
 Lutheri manu paulo ante mortem quasdam
 Paulinorum locorum correctiones fuisse ad-
 jectas, quas Wolderus demum in textum i-
 psam receperit. Ante hunc vero jam pri-
 dem

Reudenius
 Isag. Bibl.
 cap. 30

dem & Matthesius memoraverat, à Georgio Rörerio ex mente Lutheri, demum post ejus obitum, quædam correctæ esse in aliam plane sententiam. Id cumptimis dignum notatu, non dissimulasse Lutherum, à sese passim non vocum Ebræarum proditas à magistris significationes vel Grammaticas regulas fuisse in vertendo observatas, sed expressum esse illum sensum qui sibi est visus vel rei vel nostræ linguæ convenientissimus, factâ lectori libertate vel amplectendi sic versa vel rejiciendi. Merentur cumprimis illam in sententiam legi, quæ præfatus est vir incomparabilis præfatione in Psalterium, editum anno tricesimo primo: qui liber itidem in Augusta Tua Bibliotheca reperitur.

Nunquam igitur Lutherum ipsum eam versionis suæ perfectionem vel agnovisse vel venditasse, quæ Tuam, OPTIME PRINCEPS, primum propositum morari jure debeat, est profecto sole clarius meridiano. Multò minus vero eam auctoritatem tribuerunt isti
versioni

Versioni hactenus alii, qui quidem inter doctos nomen aliquod invenerunt. Primum enim non dubitaverunt quidam Germanicam dare versionem planè aliam, ex Ebræo & Græco tamen eisdem desumptam fonte. Quod utique factum est à Tigurinis jam ab anno superioris seculi quinto post vicesimum, & sæpius quidem repetita vice. Idque nusquam (quod equidem sciam) improbante Lutero. Nam immittit quidem epistolâ ad Christophorum Froschoverum scriptâ invecus ille est in Tigurinam versionem Leonis Judæ anno quadagesimo tertio, aliis tamen potius de causis commotior: & versio illa fuit Latina ista, quæ summam laudem in ipsa Hispania & Gallia apud hostes invenit: in Germanicam nihil inclementer est dictum. Dedit post aliam & Joannes Piscator. Deinde novam plane haud pridem delecti aliquot in Batavis prompserunt, cum antehac ibi fuisset in usu Hollandica alia ex Lutheri versione expressa. Neque est, quare soli improbæ æmulationi operam illam quis imputet, citra injuriam magnorum Ecclesiæ & piorum cœtuum. Fuit autem &

*Vide Hæc
tinger.
Biblioth.
Theol. l. 1.
c. 3. p. 154*

K

vivo

vivo pariter & defuncto Luthero peraddictus Joannes Draconites, & tamen ille voluit in Pentaplis suis plane aliam dare versionem Germanicam & Ebræo textui magis convenientē. Specimina operis, & Wittebergæ & Lipsiæ edita, sunt in medio; nec patiuntur quenquam dubitare. Quin imo in tanti operis publicationem ipsemet Elector AUGUSTUS, in cujus, PRINCEPS, nomen quasi es adoptatus, promiserat jam sumptus: ut sola Draconitis mors grandes illos conatus abruperit. Quam porro, cum vivo etiamnum Luthero tum statim ab excessu illius, doctissimi quique Lutheri familiarium, intrepide in quam multis ab hac versione discesserint, vel unus Matthesius quemvis doceat. Lectu sane digna sunt, quæ de Philippo, Forstero, Zieglero & aliis, ab illo commemorantur. Exinde ne Witteberga quidem habuit talis doctrinæ peritiorum quemquam, idem qui agere dubitaverit. Cum in doctissimo suo Psalmorum commentario frequentius id fecisset Salomon Gesnerus, cum primis autem prolixè Lutheri versionem rejecisset ad Psalmi centesimi decimi comma

tertium,

*Melch.
Adam. in
vit. Theo-
logor.*

*Matthes.
107. 13.*

tertium, tantum abest ut culpam ab sese commissam crediderit, ut potius in hæc eruperit verba: *Neq; Lutherus eam nobis necessitatem imposuit, ut non liceat interpretationem textui viciniorem querere: licet ille sua versionis causas quoq; habuerit gravissimas.* Quam operose in ejusmodi censuris occupatus fuerit Wolfgangus Frantzius, docet utique spissum illius de Scripturæ interpretatione volumen Wittebergæ editum. Ipse Wellerus præfatione in editionem Biblicæ versionis illam, quæ auspiciis Serenissimi Saxonici Electoris Luneburgi ante hoc triennium prodiit, ad ipsum lectorum vulgus promiscuum palam affirmavit, Lutherum sæpenumero sensum potius quam verba originarii textus reddidisse: quod tamen est paraphrastem agere non fidum interpretem. Palam quoque professus est, quædam ex Græcis exemplaribus isthac editione recepta, quæ antehac fuerant à Luthero omissa, quædam passim correctæ. Quorum quidem, fateor, nonnulla librariorum culpâ laboraverant, non tamen omnia; ut ex collatione

tione antiquissimorum exemplarium manifestum est. Ab aliis alibi idem factum esse, probatu fuerit facillimum, si id agere tanti sit. Quid, quod quantumvis maxime Luthero juratorum eruditus nemo itidem non docuerit, ipsosmet Ebræos & Græcos fontes in dubiis quibusque adeundos, atque ad istam normam ipsam Lutheri versionem esse exigendam. Prout sane quis fuit illius peritiæ fiducia aliqua, ita hactenus non dubitavit dormitantem Homerum illum nostrum modeste excitare. Nonnulli τὰς παρρησιασ subinde etiam acriuscule perstrinxerunt publicatis scriptis. Quin imo in morem fere jam abiit, apud ipsum imperitum vulgus in sacris homiliis jactitare, si quæ fuerit versionis ab originario Ebræo aut Græco sermone dissonantia. Sæpe, fateor, ostentationis magis gratiâ quàm expectatione sacri fructus: fit tamen, idque nemine indignante, quasi hoc ipso præter rem versionis laudi debitæ aliquid detrahatur.

Uno verbo: deprædicata isthæc versionis nostræ vulgaris perfectio, novum *ἄγνυα*, novum

ἄγνυα

ἡ ἀδελφότης, novum commentum est, sive insci-
 tia sive malevolentia, ad faciendam pio Tuo,
 PRINCEPS, instituto invidiam. Veram re-
 ceptæ interpretationis virtutem, & quam
 illius hæctenus apud pios ac prudentes quos-
 que fuerit existimatio, dudum optime intel-
 lexisti. Illam inviolatam tueri etiam impo-
 sterum, & animus & consilium est. Nunc
 verò demum inusitatis laudibus illam præ-
 dicari, & quasi Papistico ritu authenticam
 reddi, idque in Tui duntaxat obtrectationem,
 si indigneris justissima sanè fuerit ira Tua.
 Quum nimirum interpretum alii, ut fidei
 laudem consequantur, strictim quidem ad-
 hæreant linguæ illius quam transferendam
 sumpserunt *ιδιωτισμοῖς*, eo ipso autem sæpius iis
 male consulant, quorum in gratiam versio-
 nes instituuntur, quandoquidem obscura &
 barbara facta versio ad docendum, populum
 cum primis, non est idonea; alii perspicue ver-
 tunt quidem sed minus fideliter: dudum
 didicisti SAPIENTISSIME PRINCEPS
 à maximis magistris, Lutherum nostrum

prudenter vitato primo vitio studuisse quàm maxime cum perspicuitati tum elegantia; ac tametsi illud agens impegerit subinde in partem alteram (ut fere solet fieri) nec proinde perfecti omne interpretis punctum tulerit, affecutum tamen esse illud quod in transfereudo est præcipuum, & cujus potissimum gratiâ Scriptura nobis est divinitus tradita: ut nempe etiam tum egregie doceat populum, & instituat versio, quando à limpidis suis fontibus remota fluit lutulentior. *Μεγάλη χάρις αὐτοῖς*: nemo probus & pius non Tecum dixerit.

IV. Verùm & de Tertio satis. Veniendum ad **QUARTUM** est. Turbatam scilicet iri Ecclesiæ tranquillitatem, simul prodierit Tua isthæc, **PRINCEPS AUGUSTE**, nova versio, nonnulli ominantur: tranquillitati autem unice studendum utique, nec oportere *τὰ ἀκίνητα κινεῖν*, sed potius juxta Platonem *τὸ παρὸν εἶ τεδείαδ*. Sed ea es ætate, & isthoc longo rerum usu, ut haud temere Te possint fugere, **SAPIENTISSIME DUX**, illa quæ impendent. Prospicis illa perinde ac jam sint præsen-

præsentia. Fuere etiam hæctenus omnia consilia Tua ad pacem ac quietem cum Ecclesiæ tum reipublicæ composita. Istis nominibus hosce triginta annos amplius, quibus patriæ regimini præfuisi, in Principum ordine ingens nomen es consecutus. Hoc ipso tempore quid non agis, ut quæ in vicinia sunt commota arma pace justâ iterum ponantur? Justâ inquam pace. Novisti scilicet non quamlibet pacem reapse pacis nomen mereri: & bellum esse identidem paci præferendum. Eoque quantumvis paci studueris quàm maximè, non tamen non & correptis armis libertatem atque jura patriæ fortiter contra hostes es tutatus: nunc etiam adeò miles Tibi est quasi in excubiis, paratus & vim avertere fortassis illatam, & pugnare pro gloriâ, feliciter per innumera secula à majoribus ad Te propagatâ. Quæ reipublicæ verò est non dissimilem multò Ecclesiæ quoque rationem esse, dudum habes perspectum. Quotiescunque scilicet invaluit improbitas aut inscitia, non solere veritati atque

que pietati aditum vel admissionem sine perturbatione aliqua rerum permitti: ne defendi quidem illam semper posse citra motus. Idque omne fieri nullâ sapientiæ, veritatis, probitatis, religionis culpâ, sed malignitate aut superstitionis, aut inscitia, aut aliorum vitiorum. Ac solere quidem vulgò tantum non semper accusari bonos quosque turbarum & motuum ergo ab improbis: sed pari jure atque, ut est in apologo, lupi oves postulabant injuriarum, quoniam à canibus prædicatoribus allatrarentur. Et Prophetæ olim & Apostoli, imò Christus ipse, turbarum excitatarum ergò in vulgus pessime audierunt: hoc uno nomine à quam multis eorum est captum supplicium. Non sine turbis Evangelium propagatum, iri, jam prædixerat Servator. *Putatis, ajebat,*

Matth. X. quod venerim pacem daturus in terra? Non, dico vobis, imo dissidium. Ex hoc enim erunt
Luc. XII. quinq; una in domo dissidentes, tres adversus duos, & duo adversus tres. Dissidebit pater contra filium, & filius contra patrem: mater adversus filiam, & filia adversus mater, socrus adversus maritum.

*suam nūrum suam, & nūrus adversus socrum
 suam.* Hoc ætas avorum, hoc patrum, hoc
 nostra nunquam est non experta, quan-
 docunque contra multitudinem improbo-
 rum, aut adversus inscitiae vim numerosam,
 causa veritatis & sapientiae agenda fuit. Sa-
 cra ista aliter nec constiterunt haecenus, nec
 constabunt unquam. Pax igitur Ecclesiae
 sectanda, sed quæ est citra dispendium ve-
 ritatis, pietatis, & sacrae sapientiae. *Pacem*
 suis valedicturus discipulis & familiaribus &
 dedit, & in *μνημόσυνον* atque signum dedit
 Salvator, sed *suam*, sed non qualem dare mun-
 dus solet, non qualem vel impietas optat vel
 inscitia desiderat. *Pacem* ergo etiam Tu
 diligis, ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΕ ΠΡΙΝ-
 CEPS, sed quam simul *veritas* comitatur, ex
 Prophetæ monito: qui *veritatem & pacem*
 conjunctim *diligendam* mandavit divinitus.
 Optas quin etiam serio, imo eos qui Tuo im-
 perio subjecti sunt compellis, ut *cum omni-*
bus hominibus in pace vivant, sed *si fieri id possit*
 & quantum in ipsis est. Cæteroquin vero

Ioan. XIV.
 17.

Zachar.
 IIX. 19.

Rom. XII.
 18.

L

placet

placet Nazianzeni illud: ὅτι κρείσσον ἐμπα-
Nazian. θῆς ὁμονοίας ἢ ὑπὲρ εὐσεβείας διάστασις: *orat. 1. de*
pace. esse dissidium pietatis caussa ortum vitiosā con-
 cordiā.

Hæc ὅν θεσει ita à me dicta ubi expensa sal-
 tim leviter fuerint, non dubito etiam à cen-
 soribus Tuis, SERENISSIME PRINCEPS,
 approbatum iri. Utrum autem hac in causa
 bene illa agitaverint jam animo, forte haud
 injuria quis dubitet: nec enim videtur fieri
 temere posse, ut hisce probè expensis crude
 adeo pacem ac tranquillitatem urgere non-
 nulli potuerint. Ad τῶν θεσει verò etiam
 transibo: num verum sit quod quidam omi-
 nantur, nova versione Tua turbatam iri Ec-
 clesiam, existimaturus. Et vero sunt qui caus-
 1. fantur, *primum* adversariis Ecclesiæ nostræ,
 interque eos præcipue iis qui Pontificem
 Romanum sectantur, præbitum iri argumen-
 tum Ecclesiæ nostræ obrectandi & insult-
 2. tandi: *deinde* in ipsis nostris Ecclesiis offen-
 diculo & scandalo futuram novam hanc
 versionem, simplicioribus quibusque; cre-
 dituris

dituris videlicet, quasi haecenus genuino Dei
 verbo non fuerint instructi, & quasi Ecclesias
 nostras hucusq; Pastores sui doctoresq; dece-
 perint: Multo minus *tertio* posse in ipsis sacris
 conventibus fieri nova & inaudita verba, tan-
 quam haec demum divina sint: In Lutherum
quarto magnam esse ingratitude, si ejus
 haecenus maxime salutaris opera ad vulgus
 perstringatur ac flagelletur: Inter doctos
postremo lites atque contentiones excitatum
 iri, aliis novam aliis veterem versionem pro-
 pugnantibus. Haec fere sunt (nisi fallor)
 PRINCEPS, quæ & viri nonnulli magni
 moverunt. Quos ita loqui, non malevo-
 lentia, non invidia ductos, sed serio pacis
 Ecclesiasticæ & boni publici studio, haud sane
 dubitas. Ac proinde tantum abest ut ob-
 jectionibus illis quicquam fueris offensus,
 ut cum ante fuerint à quibus isthæc acce-
 pisti, alii magnæ apud Te auctoritatis, alii
 multis tibi nominibus accepti ac cari, nunc
 solito sint omnes cariores, & libertate isthac
 admonendi creverit Tibi quorundam existi-

matio. Mansisti nihilominus in proposito, neque Te passus es deterreri: ratus perinde atque illi sunt boni & intelligentes, ita nec ægre laturos Tuum rationibus validis munitum dissensum, imò Tuis ad objectiones ejusmodi responsis candide illos & ingenue acquieturos.

Ante omnia autem in mentem Tibi heic venit, quod videri queat hoc per imprudentiam agi, ut Lutheri versio nostris Ecclesiis pro codice authentico obrudatur, perinde atque vulgata Latina in hunc dignitatis apicem Tridentini patres apud suos evexere. Simul sane Novi Testamenti versionem ex Græco aliam cuderet Erasmus, similibus plane argumentis, qualia nunc objiciuntur, illum adorti sunt quidam ejus tempestatis Theologi: ceu liquet vel ex illa celebri ad Martinum Dorpium Epistola. Ubi autem prodisset versio isthæc in lucem, personaverunt pulpita sacrarum ædium, & conventicula monachorum, imo ipsæ popinæ, ipsæ tabernæ vulgi, itidem iisdem plane rationibus, pro
sacro

sacrosancta Vulgatæ Versionis Latinæ aucto-
ritate. Ac tamen hætenus nunquam talia
fuisse audita, sed saltim doctos inter E-
bræorum Græcorumque codicum prævalu-
isset *av. d. v. l. i. a.*, tamen propter solas illas quæ
nunc quoque adferuntur in medium causas,
Tridenti vicit tandem improba inscitia; fru-
stra reluctantibus posthæc, frustra querulan-
tibus ac dolentibus, melioribus & doctioribus
quibusq; illius etiam partis. Non quidem no-
stris Ecclesiis Concilium aliquod ejusmodi
fortassis est metuendum, (quanquã hoc etiam
agere illos qui vim in numero collocant,
haud sit ignotum) nec temerè fortassis in au-
thentici vocabulum conspirabitur, ut aliquis
maneat color rebus: quandoquidẽ tamen non
desunt tyrannidis citra omne concilium exer-
cendæ artes, atq; utut vocabulo abstineatur,
res tamen ipsa potest constitui; quã es pru-
dentia, PRINCEPS SAPIENTISSIME,
haud immerito vereris, ne forte quibus gra-
dibus in Romana Ecclesia ad Latinæ Vulgatæ
av. d. v. l. i. a. est ascensum, etiam apud nos iisdem

passibus fiat progressus, ad vernaculæ versio-
nis B. Lutheri *ἀναμάρτυριαν*, tandem aliquan-
do tyrannicâ quadam inscitæ factione stabi-
liendam. Observas nempe jam tum agi ali-
quod *μυσήριον* inscitæ: coerceri duntaxat sapi-
entiorum quorundam repagulis, ne ex libidi-
ne grassetur. Ac proinde eo magis Tibi, ceu
magno Ecclesiæ nutricio ac defensori, id ne-
gotii incumbere existimas, quo improbis co-
natibus in tempore eatur obviam. Ac illos
quidem, à quibus hodie Tibi isthæc objiciun-
tur, alienissimos novisti esse à pravo illo insti-
tuto, bonoque ac pio animo omnia agere ne
dubitas quidem; utpote cum virtus & doctri-
na eorum magno apud Te sit in pretio. Ve-
rùm quod hi ex suo candido ingenio etiam
alios quosque æstiment, neque attendant,
quod nisi caveatur in eosdem scopulos
naufragium sit factura tandem Ecclesiæ no-
stræ navis, in quos impingens Romana ver-
sionem merè humanam ordini divino, im-
pietate ne majore an dementia, inseruit: id
verò & doles pariter & miraris. Speras ta-
men,

nen, sim
planè eade
ceperunt e
quæ nunc c
dem Trider
plo bonos
sua securita
P R I N C
tuos.

Qui po
sam præbi
te nostræ
nificabit
sione om
nunquam
sua nostra
met B. L
lemum Ro
perea, tan
ur; inscit
unt. Nece
remus m
nam quasi

men, simul probe expensum fuerit, quàm planè eadem sint, quibus olim Erasmus exceperunt ejus tempestatis nonnulli, cum iis quæ nunc objiciuntur, & quis successus tandem Tridenti venerit, territos isthoc exemplo bonos illos & magnos viros, emendata sua securitate, in Tuo, SAPIENTISSIME PRINCEPS, provido consilio acquieturos.

Qui porro nova Tua versio justam sit causam præbitura adversariis Pontificiis Ecclesiæ nostræ insultandi? An quia hoc ipso significabitur, hætenus non usos esse nos versione omnibus numeris absoluta? At verò, nunquam aliud quidquam professa est Ecclesia nostra: nunquam non agnovit hoc ipsemet B. Lutherus noster. Non ergo nunc demum Romanenses hoc discant. Si qui propterea, tanquam ob rem novam, gloriabuntur, inscitiam suam aut malitiam prodituri sunt. Nec fuerit causæ quidquam, quare nos curemus magis hæc inanes gloriationes quàm quavis eorum alias. Utique post
etiam

etiam quam Vulgata Latina fuit authentica reddita, primum Joannis Eckii, post Ulenbergii, nuper & Moguntina, ab utrâque in quam multis diversa, translatio vernacula in Germania nostra prodiit in Pontificiarum Ecclesiarum usum. Si ipsis non vertenda est vitio versionum isthæc varietas, quo jure nobis potest in culpam imputari? Ex nostrâ sane sententiâ non major versionis Lutheri auctoritas, quàm ex illorum Ulenbergianæ aut Moguntinæ est. Nihil horum non est mera versio: codex authenticus nobis est Ebraeus & Græcus, illis Latinus.

An dixerint fortassis, quod nova hæc versio suâ aliquâ varietate significet, Lutheri versione verbum divinum non fuisse sincerè traditum? Stulti profecto fuerint, id si dixerint. Principiò enim pari ratione quis jure dixerit, nusquam terrarum reperiri sincerum Dei verbum, quoniam nusquam terrarum authentici etiam codices non suis laborant vitiis, nusquam ullæ fuerunt in usu versiones omnibus numeris perfectæ: quod jam supra ostendimus,

mus. Considerentur saltim solæ illæ Ecclesiæ
quæ sacra sua Latinâ celebrare linguâ solent,
quas inter Romana semper eminuit. Num
verbum Dei sincerum illis defuit cum olim
tot pene essent versiones Latinæ quot codi-
ces? Num Hieronymo recensente Italicam
vulgatam versionem verbum Dei sincere
demum cœpit doceri? Num sincerum ver-
bum Dei defecit iterum, innumeris librario-
rum culpâ in vulgatam versionem mendis
irrepentibus? At verò quo tempore adhuc
fœde adeo laborabat Vulgata isthæc, Paulo
tertio Papa sedente, & brevi tempore (quo-
niam à morum reformatione tanquam à sco-
pulo callide quantum fieri licebat abstinere
jusserat tum Romana curia) complura per in-
doctos & paucos, Italos pene solos, Episcopos
conderentur doctrinæ nova & hæctenus inau-
dita dogmata, Synodus Tridentina statuit
& declaravit, ut *vetus ac vulgata editio, quæ
longo seculorum usu in Ecclesia probata erat, in
publicis lectionibus, disputationibus, predicatio-
nibus, aut expositionibus, pro authentica habea-*

M

tur,

tur, & quod eam nemo rejicere quovis pretextu
 audeat vel prasumat. Eadem Synodus sub
 anathematis poena jussit, ut libri sacri, prout in
 vulgatâ Latinâ editione habentur pro sacris &
 canonicis suscipiantur. Insanum profecto
 decretum, si accipiatur uti verba sonant, ut-
 que illud Jesuitæ vulgò interpretantur: secuti
 indubie isthac etiam in re Lojoram suum,
 quem solemnia illa delirasse, constat ex P.

Ribaden.
 l. V. de vi-
 ta Ignatii
 cap. 10.

Andrad.
 Defens.
 Fidei Tri-
 dent. l. 4.
 pag. 387.

Idem p.
 360.

Ribadeneiræ narrationibus, ut haud injuriâ
 Lojolæ spiritui Tridentina isthac quis tulerit
 accepta. Frustra enim desudat Andradius, ut
 ostendat, illam vulgatam editionem solam appro-
 batam, quæ ab omnibus sit erratis summâ diligen-
 tiâ expurgata, quod non nisi plurium exemplariû
 collatione, & Italicorum Græcorumq; volumi-
 num, cum Latina dissident, subsidiis fieri potest.
 Nec enim tale quid in Tridentinis decretis
 legere est, & citra omnem exceptionem Vul-
 gatæ, qualis tum erat, nisi à Deo isthac fuit tum
 attributa. Tum verò ipse ille Andradius
 agnoscit lapsum subinde in vertendo Vulga-
 tum; inque id laudat Joannis quoque Drie-
 donis

donis sententiam: nec enim interpretem illum ita à Spiritu Sancto, adjutum quin in ejus lucubrationibus humana imbecillitatis vestigia hand extent. Sed fortasse rectius senserunt Tridentinorum patrum nonnulli, quàm verba decreti sonant. Et verò etiã heic ut in plærisque aliis, arte isthac suã videtur usus ὁ λογίας Marcellus, qui Pontificis vice Concilium tum moderabatur. Ut enim idem Andradius scribit: *Vir eruditissimus frater Andreas Vega*, qui Concilio Tridentino sub Paulo tertio interfuit, multis confirmat, nihil aliud Tridentinos Patres, cum vulgatam Latinam editionem Authenticam pronunciarunt, significare voluisse, quàm nullo eam defædatam errore existere, ex quo perniciosum aliquod dogma in fide & moribus colligi posset, atq; ideo adjecisse, ne quis illam quovis pretextu rejicere auderet. Ne verò hanc fuisse Concilii mentem dubitare quis posset, testem ea de re citat gravissimum Cardinalem S. Crucis, Concilii tunc Legatum postea Pontificem optimum maximum, & Marcellum appellatum, à quo illud se inquit pridie, quam hoc decretum

*Idē p. 360.
Vega oratio habetur Hist. Conc. Trident. l. 2.*

M 2

rogare-

rogaretur accepisse, & postea id ipsum confirmantem & attestantem non semel audivisse. In hanc sententiam fere etiam Dominicus Bannez, imo fatente Melchiore Cano pleriq, saltem olim Tridentinum Decretum acceperunt. Non est meum de mente illius decreti disputare, quæ ipsiusmet sectæ illius maximis magistris est incerta. Si vera autem est Vegæ illa explicatio, ne quidem illa à Tridentinis asserta à *de vulgata* immunem ab erroribus & vitiis vulgatam præstitit: & tamen morum ac fidei doctrinam integram ibi superesse, citra *à va. de ma. li. o. m. o. v.* dubitare nemini fas fuerit. Notum præterea, Sixti demum quinti auspiciis prodiisse in lucem Versionem istam solito correctiorem, cum hæctenus mendis infinitis fuisset conspurcata: Clemente quoq; octavo in emendationem ejusdem sacri codicis alios operam novam collocasse, & tamen non dubitasse Franciscum Lucam Brugensem singulari libro pronunciarè, ingentem adhuc mendorum copiam esse reliquam. Hæc quum Pontificium paulò eruditiorè neminem fugiant, quâ fronte quis illorum ausit exprobrare

Ban. in 1.
Th. c. 1.
sect. 8.

brare nob
Lutheri
pterea qu
ratio cesp
illam Pau
Vulgatæ
Ecclesiæ
blicatæ
& Novi
glottis i
que app
men in
non pro
non de
prætar
Frustra
labor is
vissent,
nonnih
dere. Qu
plutenfe
Leo deci
Erasmun

brare nobis, tanquam verbum Dei versione Lutheri non fuerit sincere traditum, propterea quandoquidem in nonnullis interpretatione cespitaverit? Taceo nunc, quod post illam Paulo III Papa auctore introductam Vulgatæ Latinæ *à Jervian*, ab ipsis Pontificiæ Ecclesiæ asseclis, viris magni nominis, publicatæ sint Variæ versiones Veteris pariter & Novi fœderis, cum seorsim tum in Polyglottis illis Bibliorum Regiis voluminibus, idque applausu maximo etiam suorum; quas tamen in quamplurimis à Vulgata dissidere non profectò ignorabant. Taceo, quod non desierint quammulti operam egregiam præstare in Ebræo quoque sermone illustrando. Frustra autem, imo improbus, fuerit omnis labor iste, si illi ipsi Pontificii doctores agnovissent, nulla quæ ab authentico declinant nonnihil exemplaria verbū Dei comprehendere. Quid? An non Francisci Ximenii Complutense opus, motu proprio, ut loquuntur, Leo decimus Papa laudavit? An non idem Papa Erasmus, versi Novi Testamenti causa,

bis Apostolica benedictione dignatus est? An non idem Pagninum ad vertendum ex Ebraeo Testamentum Vetus non cohortatus duntaxat est sed iuvit impensis? An non Clemens Pagnini laborem illum quàm benignissime excepit? Omnibus illis versionibus imò & codicibus aliquid deesse ad summam perfectionem, & Leo indubie & Clemens censuit; neuter propterea tamen aut translationes aut editiones illas aspernatus est, multo minus damnavit, quasi divini verbi sinceritati fuerit vis facta. Cum ita verò sese habeant omnia in ipsamet Romanâ Ecclesiâ, recte censes **PRINCEPS SAPIENTISSIME**, inane esse terri culamentum, aut certe vanum metum periculi, quo Te à novâ versione Tuâ publicanda quidam absterre nunc conantur. Nec enim quenquam Pontificiâ partis adeo deliraturum: si verò quis ita insaniverit, vel contemni illum debere, vel mitti ad Anticyras elleboro purgandum, vel saltem rectius instituendum ex iis quæ jam ante abs me ad objectionem secundam sunt disputata.

A Pon-

A Pontificiis itaque non est quod tur-
barum quidquam propter Versionem Tuam,
PRINCEPS, homines nostri metuant. In-
terni autem motus fortasse majus Ecclesiis
nostris inferent periculi. Et vero ipsemet
quoque Tu, DUX OPTIME, etiam atque
etiam cautum cupis, ne quæ justa causa tu-
multuandi nostrorum cuiquam præbeatur.
Cum primis cordi Tibi est simpliciorum quo-
rumque tranquillitas; quandoquidem non
perinde aut invidia aut malignitas eorum
extimescenda est, quàm imperitia, & quæ à
malis fit deceptio. Eòque nefas omnino
existimas, offendiculo esse illi hominum ge-
neri. Quin imo, etsi reapse id demum genus
scandali sive offendiculi quod datum appel-
litant sit in vitio, non illud quod acceptum
vocatur, atque adeo modò abs Te populus
nihil jure capiat incommodi queas securâ
vivere conscientia; aliquid tamen etiam ul-
terius infirmæ illius ruditati indulgendum
esse, pie arbitraris. Animo scilicet nun-
quam non obversantur; quæ de usu eorum
incut

quæ

2. Cor. II. X.
IX, X.

quæ diis immolata erant olim sanctissimus docuit Apostolorum: abstinendum scilicet ab iis esse, saltim ne quis rudior edentis exemplo inductus opinetur, licere & dæmonum sacris nonnihil communicare.

Cæterum vulgi primùm magnam esse diversitatem itidem novisti. Quidam stupidiores sunt quàm ut vel decipi possint: ceu de Theffalis olim jocabatur Simonides. Quidam rudes quidem dociles tamen simul, & à iudicio hæctenus sunt instructi ut recte momenti obtemperent. Quidam ipsi suâ aliquâ pollent curiositate, bonâ vero pariter indole. Utrique verò illi patiuntur etiam se decipi, decepti autem sæpenumero tumultuantur & ferociunt. Nonnulli planè improbi sunt, & vel spernunt meliora quæque vel criminantur. Ultimorum nunquam habenda est ratio; sed vi & pœnis aut coërcendi illi sunt, aut revocandi in rationis gyrum. Eòque nec Tu, SAPIENTISSIME PRINCEPS, illorum in gratiam ab eo quod liberum Tibi est, multò minus ab eo quod commodum fuerit

fuerit vel latum anguem temere deflexeris. Cum itaque novæ versionis Tuæ utilitas jam satis defensa sit, & prudentibus omnibus innotuerit, ab improbo quidem illo hominum ordine non patieris pio Tuo instituto remoram injici. Primi item nullum facessere possunt negocium, nec solent talia ad curam suam revocare. Ac proinde hi quidem, **PRINCEPS**, quicquid versione Tua egeris, ut non laudaverint, ita nunquam reprehendent vel in sinistram trahent suspicionem.

Ad ingenium illorum qui secundæ & tertiæ sunt classis dirigendum esse versionis etiã Tuæ usum, ut alia quam multa in civili vitâ, sapienter, **PRINCEPS OPTIME**, arbitraris. Unice autem interesse, bene an secus fuerit edoctus populus itidem novisti. Et vero si de versionum auctoritate, commodis aut incommodis, recte fuerit plebs instituta, nihil turbæ nihil incommodi à versione aliqua in vulgus solet promanare. Verterant Græce Veteris Testamenti codicem Aquila, Symmachus, Theodotion, Judæorum Græcissantium fortassis

N

in

in gratiam. Idem factum fuisse à duobus aliis
 anonymis, quorum versiones repertæ sunt
 Hierichunte & Nicopoli, per est verosimile.
 Nec enim fidè meretur Thalmudica illa tradi-
 tio, quo tempore Titus debellavit Judæos jam
 unanimi omnium consensu constitutū esse, ne
 quis liberos suos Græcam linguam doceat: ut-
 pote cujus famosi instituti nec apud Josephum
 nec apud quenquam alium vel levissimum
 extet vestigium, cumque ex aduerso certum
 sit Justiniani adhuc tempore in synagogis
 nonnullis Græcam Aquilæ si non & Septuagin-
 ta versiones fuisse lectitatas; nisi forte Baby-
 lonienses tale quid apud suos præceperint.
 Ut autem versiones istæ Judaizaverint plu-
 rimum: ab Origene tamen in Tetrapla
 Hexapla & Octapla sunt recepta, non tantum
 Christiano nemine refragante, sed doctiori-
 bus etiam quibusque laudantibus. Ex illis
 ipsam Septuaginta versionem non dubitavit
 idem Origenes interpolare. Quarto Christi-
 ano seculo in omnibus Ecclesiis Græcis, quæ
 hæctenus utique non nisi Septuaginta priscâ
 illâ

Mass-
 chet
 Suta.

illâ & nullam passâ usq; huc correctionem erant usæ, alibi Lucianeam, alibi Hesychianam, alibi Origenianam editionem acceptatam esse, jam supra Hieronymi verbis narravi. ^{Supra}
 Facta autem fuit illa mutatio sine omni tur- ^{p. 28.}
 ba; ut nec inter Ecclesias propter illam editionum varietatem ulla est orta discordia. In Latinis quoque Ecclesiis inter infinitas versiones mera fuit olim malacia. Et cœpit post Italica, sive quæ Hieronymi appellatur, passim quidem obtinere, reliquis abolit, sed itidem sine motu. Cum Hieronymus verò cuderet ex Ebræo versionem novam, calumniis & obtreccionibus plurimis fuit passim ille exceptus: non perinde à populo tamen quàm ab ordine doctorum. Ut ad nostram cum gentem tum ætatem veniamus: nemo in omni Evangelico populo vertit vitio Luthero quidquam, nulla in Ecclesiis nostris uspiam orta est commotio, propterea quod frequenter adeo olim Lutheri versio isthæc mutârit. Non ignoravit etiam populus, quàm sæpe & liberè viri docti

Matthes.
1016. 13.

soliti sint Lutheri interpretationem deferre. Ipse Matthesius utique in corona vulgi non dubitavit illud jam olim profiteri. Exinde autem in communem pene abiit morem, coram vulgo ipso flagellare subinde Lutheri versionem, & nova dare obtentu Ebraici aut Græci fontis: idq; sine omnipopuli offensâ aut indignatione. Iis porro quæ non dubitavit Wellerus mutare, tametsi aperte hoc ille & candide fuisset professus, nemo tamen quod equidem sciam in populo succensuit. Et in Batavis non ita pridem nova in Ecclesiæ versio traducta est, multitudine nihil reclamante. Bonum contrâ Erasmus ut aliorum laudes, ita multorum odia exercuerunt, & passim ille apud vulgus malam gratiam inivit: nullâ vulgi tamen culpâ, sed indoctorum atque improborum, monachici cumprimis ordinis, hominum perpetuis ad turbam in Erasmus debacchationibus. Plena sunt summi & incomparabilis viri scripta querelarum, de iniquissimis nonnullorum ejus tempestatis in versionem suam calumniis ad populum

pulum sparsis. Ipsemet Tu, SAPIENTIS-
SIME PRINCEPS, notasti quædam verba
eximia & mihi suggestisti. Eoque non invito
Te fiet, spero, si ego vicissim hac occasione
quædam ejus hîc recitem, tantum ex Apo-
logiâ, *refellente quorundam seditiosos clamores
apud populum, quod vertisset: In principio erat
sermo.* Quum enim narrasset, quemadmo-
dum alii in Britannia, alii in Belgio, alii in
Gallia, alii alibi in se detonassent, ita per-
rexit. *Eadem blaterantur passim apud mulier-
culas, apud negociatores, apud primores aulicos.*
*Quorum ut sint nonnulli qui valent judicio, ita
sunt quibus in rebus hujusmodi non difficile sit
imponere.* Præsertim cum accedat cultus ille
propheticus, & ut Græci dicunt, *ιεργετης:*
*quum frons & supercilium, quod pollicetur vi-
rum quantivis precii: cum accedat titulus ille re-
verendus: cum callida fucataque religionis si-
mulatio, quâ falluntur & egregie cordati. Hac
sen bene habent, sen male; quid seditiosius, quàm
vociferari apud imperitam multitudinem? Nos
illa doctis scripsimus, non populo.* Privatim legi

cupimus, non publice. Manet scholis sua translatio, manet templis sua. Nec ipsi secus legimus, aut canimus, quam ceteri. Nec hoc unquam postulavimus à Romano Pontifice, cujus hortatu laborem hunc primùm evulgavimus, cujus auctoritate freti denud recognovimus, ut tolleret veterem ac receptam translationem; sed ut ex nostra hac domi collatâ illa & dilucidior esset & minus depravata. Hic si quid parum probant, aut coram admonere debuerunt, aut scriptis refellere. Nunc evulgant quod erat inter eruditos disputandum; & evulgant apud coriarios, apud textores, apud mulierculas. Id erat absurdum, etiam si vera predicarent. Nunc perverso studio mentiuntur, depravant, calumniantur, ac prestigiis fallunt populum, quo magis irritent. Etenim quum audit plebecula, esse quendam qui corrigit Evangelium Joannis; non intelligit, mihi rem esse cum interprete Latino, tractatariq; an potuerit commodius reddi, quod ille vertit, sed arbitratur me damnare quod ipse scripsit Evangelista. Neque secus interpretatur, cum audit esse, qui corrigit Precationem Dominicam, qui corrigit Sa-
lutatio-

lutationem Angelicam, qui corrigat Canticum
Virginis matris quod vulgo dicunt Magnificat.
Neque populus tantum sic interpretatur, verum
etiam quidam qui vulgo Sophi & Rabini volunt
haberi. Digito designare possim si velim: sunt
enim qui quum sibi pulchre docti videantur, vix
norint Joannem aliter scripsisse quam Latine.
Hæc Erasmus. Idem sub finem istius libelli
ita loquitur: Jam illud mihi perpendas velim,
optime Lector: quam est iniquum à sinceritate
Christiana, nulla de caussa tam odiose debacchari
in famam alienam, idq; publicitus apud pro-
miscuam hominum multitudinem, & rudem
imperitamq; plebem seditiosis clamoribus ad la-
pides provocare. Hac si facerent idiota, pote-
rat dari venia stultitia: ut facerent profani ita
fortassis prodigiosa non essent. Nunc hac faciunt
qui inter Theologiae professores sibi præcipuas vin-
dicant, qui religionis professione singularem vitam
sanctimoniam pollicentur, qui mitra bicerni præ-
minent. Paulo item post: Tota vincendi spes
illis sita est in vociferationibus, in simplicitate
stultitiæq; multitudinis. Ea fere non judicat.
Credite

*Credit Theologo: credit cuculla: credit suggestui
sacro, è quo solent audire Christi sermonem non
hominum virulentias.* Illa omnia uno isthoc
loco vir admirandus & optimè de omni re
literaria atque Ecclesia ipsâ meritis. Ali-
bi similia plurima effudit. Quæ hic repe-
tere nihil attinet: præsertim quia jam tum il-
la quæ adduximus queant videri justo pro-
lixiora, & satis superque indicent causam,
quâ factum, ut Erasmi versio etiam plebem
alicubi commoverit. Et verò ceu mare ali-
quod tranquillum est si nullis ventis agitur,
sævientibus autem demum procellis tumet
illud atq; sursum deorsum projicitur: sic & vul-
gus illud secundi ac tertii ordinis quod dixi-
mus sibi relictū mera plærumq; est quies, sed
ab iis qui in opinione aliqua sunt sive doctri-
næ sive pietatis concitatum incandescit, cæ-
coque impetu nonnunquam animis furit.

Igitur, PRINCEPS OPTIME, ne ab illo
quidem populo quem in secundam & tertiam
classem rejecimus, quidquam turbatum iri
Versionis Tuæ obtentu, probe novisti. Mo-
do sci-

dō scilicet ille institutus fuerit, quantum inter
 versionem omnem atque codices origina-
 rios sit discriminis, quamve Lutheri etiam
 nostri interpretatio non ubivis fuerit sum-
 mam assecuta perfectionem. Ita autem edo-
 ctum jam esse populum, ecquis dubitaverit?
 Gnarus sanè quam hæctenus tranquilla fue-
 rint in vulgo omnia, etsi nunquam apud pro-
 miscuam multitudinem cum fontium præ-
 eminens auctoritas tum vulgatæ versionis
 nostræ ægritudo fuerint dissimulatæ. Si præ-
 ter expectationem turbetur alicubi, hoc
 profecto fuerit tribuendum unicè improbi-
 tati novæ *ἡμεγαλωγῶν*: qui invidiæ Tibi cre-
 andæ, PRINCEPS, nunc demum insolente
 doctrinâ & effectis in odium calumniis po-
 pulum deceperint. Tibi per summam in-
 juriam imputetur si quæ orta fuerit commo-
 tio. Si quid turbarum sit excitatum, illasâ
 conscientia vindici Deo culpam omnem
 abs Te committi posse, manifestum est.

Ut vero per partes eam cuncti illius, quo *Ad 2.*
 turbatam iri Versione Tua simpliciorum
 quorumque tranquillitatem, quidam omi-
 nantur:

O

nantur:

nantur : utique si cui istorum offendi-
culo illa fuerit, non abs Te, DUX OPTI-
ME, id *σκάνδαλον* datum ullaq; culpa Tua; sed
aut ex improbitate aut ex inscitia, ab ipso illo
qui offensus creditur, impotenter est acceptū.
Nec fuerit, quare vel libertatem Tuam vel
pium & utilissimum institutum mancipēs
ejusmodi quidem improbæ stoliditati: cum
inscitia quidem illa facillimæ sit correctio-
nis, & si perstet affectatam esse meritò sit ju-
dicandum. Velut improbitati autem ita nec
inscitia affectatæ cedere sapientis est, multo
minus in Christiani Principis est officio. At
vero vulgus profecto ne possit *Versione* Tua
induci, uti credat defuisse hætenus sibi ad sa-
lutem æternam parandam sufficiens Divi-
num verbum, satis utiq; est cautum. Quoniam
nempe nunquam habita est vel coram vulgo
Versio Lutheri omni ex parte authentica;
nunquam apud multitudinem dissimulati
sunt ejus *versionis* quidam navi. In iis ve-
ro quæ aperte & sapius in Scripturis, citra
controversiam certis, sunt repetita, contineri
saluta-

imo inscip, unuillupnen sup
ununa

salutare
esse, hæte
Tua versio
Quod si
hereant,
listas & A
autumari
ceri poss
PRINC
debueru
aut per
rat disce
endum
Mu
usum
sine om
te. Si
non un
neque j
tuari; n
citaretu
Ecclesie
sioni pri

salutarem doctrinam, & solam illam satis esse, haecenus constanter est traditum: neque Tua versione vel tantillum hinc mutabitur. Quod si etiam sic superfuerint nonnulli qui haereant, (ut fortassis haud desunt qui Evangelistas & Apostolos Germanice omnia scripsisse autumant) hi facillimo negotio rectiora doceri possunt. Si non doceantur, haud Tuæ, PRINCEPS, culpæ, sed vel eorum qui docere debuerunt inscitiae aut malitiae, vel socordiae aut perverbiae eorum quorum in officio erat discere & bene monitis obsequi, id tribuendum est.

Multas porro olim in Ecclesiae ipsiusmet ^{Ad 3.} usum publicum traductas novas versiones sine omni populi motu, ostensum est luculente. Si itaque idem abs Te fieret, PRINCEPS, non unum profecto exemplum sequereris: neque jure propterea populus posset tumultuari; nisi scilicet à seditiosis demagogis concitaretur. Tibi verò certum est, in publicis Ecclesiae sacris nihil novare: sed receptæ versionis pristinam suam dignitatem pristinum-

Hieron.
preat. in
Parali-
pomo.

que locum servare ibi integrum. Placet videlicet illud Hieronymi: *Quod semel aures hominum occupavit, & nascentis Ecclesie roboravit fidem, justum est & nostro silentio comprobari.* Placet exemplum veteris Ecclesie, quæ maluit Psalterio uti in sacris conventibus minus bene verso, quam aliud emendatius adhibere, ne quid piis auribus insolens cantaretur. Igitur in Tui, PRINCEPS, Ducatus Ecclesiis publicè quidem legetur Scriptura imposterum iis quibus antehac verbis: non aliter quam hactenus cantillabitur: non aliter facile ducetur in testimonium. Ut alibi secus fiat ne optas quidem. Quidnam Tu commodi habeas propositum, prolixè jam tum prosequutus sum. Illud omnibus patebit si velint uti: si malint carere, neminem urgebis.

Fag. 47.
ms. ad
54.

Ad 4.

Quæ vero est ingratitude in Lutherum, si non omnia versionis illius approbentur? Ne quidem ingratitude fuerit, si disertis verbis nonnulla oppugnentur. Non hanc notam profecto Origenes & Hieronymus,

non

non Lucii
qui Septu-
cufaverunt
nis patrum
quam, eo
palam si
quemqu
tatis fer
meruit
tanti cu
aut culp
vero cri
tum sic
bilis in
SIME
bulum
non per
stringat
isthac v
tas Tua
sonem
indiciu
la abs T

non Lucianus aut Hesychius jure subierunt, qui Septuaginta translationem tot modis accusaverunt & mutaverunt. Nemo ingratitude patrum nostraque ætate postulavit quendam, eo quod à Luthero sese ille dissentire palàm sit professus. Et verò aberrantem quemque modeste in viam reducere, humanitatis semper visum est officium, & laudem meruit non reprehensionem. Superbe cespitanti cuiquam levem ob noxiam insultare, aut culpam omnem refecare ad vivum, hoc vero crimen est: in benè cateroquin meritum sic animadvertere, summa est & intolerabilis ingratitude. Tu vero, SAPIENTISSIME PRINCEPS, non permittis vel verbum aliquod in Lutherum dici asperius: non permittis, ut ulla parte versio illius perstringatur: imò non permittes ut translatio isthæc vel una vocula tangatur. Promi curas Tua citra levissimam Lutheri reprehensionem, imò citra dissensus ullum aliquod indicium. Tantùm abest itaque contumeliâ abs Te affici Lutherum, ut modestissima

O 3

etiam

etiam quavis animadversione, qualesque in sacris concionibus penè omnibus audiuntur, facias abstineri. Non est mirum autem, improbas animas jam tum trahi in suspitiones istas, quandoquidem æque sinistris rumoribus gravatus fuit ipse S. Hieronymus, quum novam ex Ebræo versionem depromeret. Hinc sane ille in omnibus pene suis in libros Bibliocos à se translatos præfationibus hanc injuriam stomachatur. In Altera contra Ruffinum Apologia in hæc verba prorumpit indignabundus. *Egone contra Septuaginta interpretes aliquid sum locutus, quos ante annos plurimos diligentissime emendatos meæ lingua studiosis dedi, quos quotidie in conventu fratrum edissero, quorum psalmos jugi meditatione decanto? Tam stultus eram, ut quod in pueritia didici senex oblivisci vellem? Universi tractatus mei horum testimoniis texti sunt. Commentarii in duodecim Prophetas & meam & Septuaginta editionem edisserunt. Hæc ille. Quibus gemina merito, PRINCEPS, etiam opposueris illis qui caninum dentem Tibi intentant, nisi indigni sint quos*

quos vel baculo repellas. Satis nempe est, quod res ipsa sit ostensura, non in sugillationem Lutheri nova Te pro veteribus cudere, non labores Tuos novos reprehensionem esse antiquorum, non interpretationem Tuam infestationem interpretis Lutheri, non nova Te curasse strui ut vetera destrueres. Liceat enim utique verba ejusdem Hieronymi, quibus ille passim se tutatur, in Tui, PRINCEPS, defensionem mutuari.

Sed relinquamus tandem bonos illos simpliciores, quorum offendiculum usque adeo scilicet metuitur: pergamus ad periculum quod à doctorum certaminibus Ecclesiae impendet. Contendent, inquit, docti imposterum, pro vetere alii, quidam pro nova versione. Si ea qua par est modestia hoc eruditi in scholis egerint, quid hinc incommodi, quid periculi? Sed agitantur hæc apud populum in sacra quavis corona. Illi verò aut arrogantes fuerint aut perquam stolidi. Non enim isthæc faciunt ad *ὀρθοδοξίαν*, sed vel ad turbandum populum vel in vanam ostentationem

tionem peritiæ linguarum. Si quem titilat tamen hæc gloria, disputet talia modestè, disputet ceu virum doctum decet, citra cuiusquam contumeliam, imo citra morsum. *Ludat in Scripturarum campo sed sine cuiusquam dolore*, ut Hieronymi utar verbis. Hoc unum rectum est & æquum. Et hæcenus Versio Tua nihil dissidii, nihil damni pariet, ut ut mota fuerit disputatio. *ἀγαθὸν δὲ ἐστὶν ἡδὲ βεβραῖα*: dicebat de eiusmodi quidem æmulationibus olim Hesiodus. Est tamen genus hominum quod non disputat sed rixatur: non alloquitur dissentientem sed allatrat: non docet sed calumniatur: non veritatem sectatur sed victoriam: cui nemo est intelligens præter se & sui admiratores: plebis iudicio multum sapiens, suo nihil nesciens: infensum omnibus, quos suspicatur scire quidquam sibi quod ignotum: suspicax adeo ut sub omni lapide juret scorpionem latere: adeo malignum, ut nihil tam innocenter possit dici quod non perversa interpretatione in odium adducat. Hos homines
reperiri

reperiri h
usu comp
PIENT
calente fu
dacia, in
cum san
excoqua
rumorib
pus à vic
Nec ign
moliri
operis ip
si talem
defun
Hoc is
bus me
à rabio
illud est
lis rever
in ore. E
marus
animal
scelus: ze
manzenu

reperiri hodie plus satis frequentes, multo
 usu compertissimum habes, PRINCEPS SA-
 PIENTISSIME. Nec vero Te fugit, quàm
 calente furno alibi convitia, calumniæ, men-
 dacia, in viros de Ecclesia optime meritos, &
 cum summæ doctrinæ tum eximiæ pietatis,
 excoquantur. Ipse expertus es, quàm sinistris
 rumoribus sanctum Tuum Harmonicum o-
 pus à virulentis illis ingeniis fuerit exceptum.
 Nec ignoras, quid jam tum non nemo sit ausus
 moliri in Translationem Tuam, nec instituti nec
 operis ipsius ullâ accepta certâ notitia. Infelix
 si talem nactus fuerit suis calumniis iudicem
 defunctus, qualis ipse jam est innocentium.
 Hoc *ἰσχυρὸν ἐγγυμνὸν* genus est sanè bonis omni-
 bus metuendū. Quidni enim caveat quis sibi
 à rabioso cane? Metuendum autem eò magis
 illud est, quo magis est sæpe circumdatū titu-
 lis reverendis, & zelum divinæ pietatis habet
 in ore. Et sane zelus est quo agitantur, sed *zelus Jac. 3.
 amarus, & comite quidem scientia, est terrenus, v. 14.
 animalis, ac demoniacus: zelus est, sed qui simul est
 scelus: zelus est, sed ille quem sanctissimus Na-
 zianzenus jam olim deploravit, inquit:*

P

Zila

Naſianꝰ
carm. de
vita ſua.

114

EPISTOLA GRATVLATORIA

Ζῆλος δὲ θεῶν λύσει δεσμὸν ἀβέσμως

Ἀρμονίην τ' ἀγάπης, ἧς ἔνομα μᾶλλον ἐλείφθη.

Zelus Dei solvit inique vinculum

Concentumq; caritatis, cuius nomen dant axat
est reliquum.

Quin hos homines Tuo etiam piissimo insti-
tuto, PRINCEPS OPTIME, sis infestos
habiturus, prudenter jam tum ne dubitas
quidem. Recte autem spernis omnia illa,
nec pateris illorum minis dimoveri Te à pro-
posito. Nec enim quidquam egeris quo illos
queas placare, nisi à proposito destiteris. Id
verò si feceris, nihil certius quàm Te contem-
ptum iri. Scilicet

hoc Ithacus velit & magno mercentur Atride.

Si ex adverso perrexeris, ringentur quidem,
& frement: sed frustra. Victrix tandem tri-
umphabit veritas: & laudabunt pii, boni, do-
cti tantò magis opus illud Tuum, PRIN-
CEPS, quo magis ab illis infestis molossis
infestabitur. Io! πανδαμάτωρ ἢ ἀλήθεια.

v. Verum & quartæ objectioni satis, nisi fallor,
jam est factum. Consequens est, ut consilium
Tuum,

Tuum, PR
terprete qu
petitionib
adducere
Tuum di
quandoqu
es usus, u
nimverò
nonnullis
fuerim,
intrepidè
Celsitudin
nominib
Joannes.
Illum lite
Professor
parens m
is amor
operam l
tuit non a
tendo vix
terroquin i
Horraui sa

AD DVCEM AVGVSTVM. 175

Tuum, PRINCEPS SERENISSIME, de interprete quem elegisti defendatur ab illis impetitionibus, quas QUINTO loco nonnulli adducere in medium haud dubitaverunt. Tuam dico consilium vindicandum est: quandoquidem nemine consultore hac in res usus, ut uni Tibi omne hoc debeatur. Enimverò iniquè & per calumniam ab invidis nonnullis imputari mihi, quasi ego auctor fuerim, Teque ut hunc eligeres impulerim, intrepidè audeo equidem ad testimonium Celsitudinis Tuæ provocare. Multis etenim nominibus longe mihi quidem est carissimus Joannes Saubertus, SS. Theologiae & Orientalium literarum in Julia hac Academia Tua Professor, nec ut generum focer sed ut filium parens maximo illū jure amo ac diligo; verūm is amor me potius deterruit ab ejus in istam operam laudatione. Primū enim non potuit non animo obversari ingens labor, cui ferendo vix millesimus, quamvis exactissima cæteroquin interpretandi valeat peritia, par sit. Horrui sane ego sub initium ad tanti oneris

P 2 molem,

molem, ac proinde maluiffem alteri imponi. Quin imò veritus fum, ne quid valetudo Sauberti & res domestica à tanto labore capiat incommodi irreparabilis. Non latuit me porro humani ingenii indoles. Quanta nimirum vis fit invidiæ & obtreccionis, cum in omnes qui rem magnam audent aggredi, tum præcipuè circa negotium hoc sacrum. Etenim quæ tanquam Tibi objecta, PRINCEPS OPTIME, hætenus agitavi, illa profecto spicula omnia in Saubertum meum non minore si non majore violentiâ jaciuntur. Quin imò singulæ versionis partes ipsi soli impofterum tuendæ erunt. Unus ille impugnabitur si qua erratum videatur. Uni illi cum rixoso isthoc hominum ordine contendendum erit, si vadimonio deserto famam in discrimen vocari nolit. Jure sane quem terruerint, saltim exempla cunctorum interpretum, magnorum licet & præstantium virorum, quibus omni vita cum æmulis fuit litigandum. Nec enim improbos Tua auctoritate, PRINCEPS, coercitos iri, documento fuerit
 vell

vel unus Erasmus: quem ipse Leo X Papa, quo tempore in summo fastigio Pontificia dignitas erat posita, binis laudationibus publicis à virulentia adversantium tueri haud valuit. Jam verò & in universum omni illi qui grande aliquid & præclarum molitur, ab aliis, qui reapse multum impares affectant tamen primas, quoniam male sibi conscij, alienam industriam suæ ignaviæ, alienam peritiam suæ inscitæ, alienam virtutem suorum vitiorum, alienam gloriam suæ infamiæ, Principalem aliorum favorem sui contemptus, aliorum elevationem suæ vilescentiæ, exprobrationem interpretantur; invidetur, detrahitur, clam palam, ut superbis atq; ambitiosis: quia scilicet non perinde ut ipsi nihil præstantis doctrinæ sibi comparavere, non otio se dedunt, nō ludunt alea aut chartis, non potant, comedant, epulantur, equitant, huc illuc splendide vehuntur, imò quia videntur sese nō abjecturi ad ipsorum pedes & adoraturi suas fastu turgidas vanitates. Cum commune autē hoc sit, non poterit profectò non & Sauberto meo

impendere. Imo quid jam tum machinentur nonnulli, haud fugit sapientiam Tuam, PRINCEPS OPTIME. Tantæ autem malorum conspirationi, quotusquisque par fuerit? Quotusquisque non succumbat? Quem non terreant à præclaris institutis? Ne quid dissimulem, amor generi me quoque timiditatem reddidit. Ad hoc ea me Ebrææ linguæ ignorantia laborare, agnovi dudum ultrò, & sponte sum professus apud Te, PRINCEPS; ut de Sauberti peritia atq; ad interpretandum aptitudine certi quidquam promittere non potuerim. Utq; potuissem, ne tamen vellem arcta illa necessitudo vetuisset: conscium me videlicet, quàm soleat paternus affectus nimis benignè plærumque de suis judicare. Hinc sane non tantùm in hoc opus non commendavi, PRINCEPS, Saubertum meum, sed Celsitudini Tuæ suasi etiam uti prudenter caveat; neve decipiaris, saltim specimine novæ Tuæ versionis ad eos, qui in Germaniâ nostrâ magnum præ aliis sibi nomen literaturæ illius & interpretatoriæ artis peritiâ comparaverunt.

trans-

transmissio
& procul
laudari no
stituti Tui
cto magna
ribus, com
mine, in
CEPS, co
mnis glo
etiam nu
Et ve
vernacul
re institu
huic exp
Idq; qua
curation
dis libell
ses: eoq;
etiam ill
Censuris
men ex
confirmat
tius sit, e

transmisso, explores aliorum procul amore
& procul odio eruditissima iudicia. Igitur ut
laudari non mereor autor pii & magni in-
stituti Tui, PRINCEPS OPTIME, ita profe-
cto magnâ injuriâ meâ à malignis obtrectato-
ribus, commendati in versionem Sauberti no-
mine, in odium adducor. Uni Tibi, PRIN-
CEPS, consilium debetur. Unum etiam Te o-
mnis gloria manebit: quoniam ut solus omnia
etiamnum disponis & curas, ita solus cœpisti.

Et verò jam ante annos complures novam
vernaculam versionem Tuis auspiciis exhibe-
re institueras PRINCEPS: sed aptum deniq;
huic explendo desiderio Saubertum judicasti.
Idq; quandoquidem & multis quæstionibus ac-
curatiore translatione expediendis, & verten-
dis libellis Ebræis aliis promptissimû invenif-
ses: eoq; facto periculo judicasses eum magno
etiam illi & dudum optato labori idoneum.
Censuris super illud, quod modò dixi, speci-
men ex omni Germania acceptis, factus es
confirmatior. Etsi enim unus alterque subve-
ritus sit, ea quæ loco quarto sunt à me exami-

nata

nata, peritiam tamen insignem interpretis omnes laudavere; quamvis nemini ille esset notus, nisi forte unus & alter conjectando rem sit assecutus.

Quæ à nonnullis autem fuere mota: non uni, aut non nisi provec̄tæ ætatis homini, nec nisi vacuo, rem tantam rectè committi posse, similiaque; illa ut animo bono proposita benignè quidem excepisti, non tamen fuere ullius visâ ponderis.

Etenim haud ignoras, PRINCEPS, quanti sit illud *σὺν τῷ δὴο ἐρχομένω*: simul verò novisti, semper id necessum haud esse, nonnunquam esse etiam damnosum. Et sanè tametsi Testamentum Vetus Græce olim initio Septuaginta senes verterint, vertit tamen post etiam unus Aquila, unus Theodotion, unus Symmachus. Latine unquam conjunctâ operâ versionem aliquam olim quidem institutam, nemo tradidit: unum Hieronymum vertisse sine comite, certum & notum est. Sine socio avorum memoriâ confecit translationem suam Latinam Santes Pagninus

Pagninus.
gurinam
tere omne
Bibliander
Novum T
terant n
Vernacul
menti tr
pera ante
post non
solus tan
Joannes
thember
bergius
raq; tran
in solen
iam alios
tamen se
taver.
theri non
rem prof
Europæar
respiciam

Pagninus, fecit & Sebastianus Munsterus. Tigurinam versionem Latinam solus Leo Judæ fere omnem, & post obitum illius Theodorus Bibliander solus partem reliquam absoluit. Novum Testamentum Latine ex Græco verterunt nullo adjuvatore Erasmus & Beza. Vernaculam Germanicam utriusque Testamenti translationem consociatâ quidem opera antehac Tigurinæ Ecclesiæ ministri, & post nonnulli in Batavis dederunt ex Ebræo: solus tamen idem citra controversiam egit Joannes Piscator, soli ex Latinâ vulgatâ J. Dithemburgius, Joannes Eckius, & Caspar Ulenbergius fecere idē. Sed & Lutherus noster præterea; transtulit solus. Utq; interdum, præsertim in solempni illa versionis suæ recensione, etiam alios adhibuerit in consilium, illius unius tamen sententiâ vel steterunt omnia vel mutare. Eoque semper illa versio unius Lutheri nomine audivit: & solum ille se autorem professus est. Quod si ad alias gentium Europæarum vernaculas Bibliorum versiones respiciamus, paucissimas profectò fuerit re-

Q

perire

perire quæ multis debeantur, plaræque u-
 num eundemque auctorem habent. Quàm
 parum interest porrò inter novam versio-
 nem & integri operis sedulam recensione-
 nem? At verò Origenes utique solus infinitis locis
 aliam, suisque obelis atque asteriscis pene
 novam, reddidit translationem *τῆς ἐβδομή-
 κοβτης*. Recensuere eandem sine aliorum opera
 Lucianus, & Hesychius: avorumque tempe-
 state præstitit idem sua interlineari versione
 circa Santem Pagninum Benedictus Ariæ-
 montanus. Tot profecto exempla liquido
 demonstrant saltim, quod non sit necessarium
 ut omnis Bibliorum translatio multis aucto-
 ribus peragatur. Notum porro est, quæ sit
 sæpenumero invidia & æmulationum inter
 socios violentia: & fieri ægre posse ut omnes
 conveniant, si quidẽ desit unus aliquis eâ pol-
 lens auctoritate, quæ par fuerit cunctis in of-
 ficio continendis. Hoc in omni vita venire usu
 solet. In civili cum primis societate, hac præ-
 cipue de causâ, multis populis plenas monar-
 chias non utiles duntaxat sed & necessarias
 esse,

esse, dudum à prudentioribus Politicis est
annotatum. Ut Homericum scilicet illud
tum obtineat:

εἰς κοίρανος ἔσω, εἰς βασιλεὺς.

Ipsi Romani in exorbitantis suæ libertatis u-
num remedium, initio dictaturam ad tem-
pus (Græcos imitati qui *αἰσυμέντας* in id sub-
inde instituerunt) denique perpetuum sub
Principatus nomine unius dominatum subie-
runt. In bello si plures uno sint imperatores
rarò feliciter pugnatur. Accedit quòd lente
procedant quæ à pluribus sunt agenda; & com-
munia negotia communiter soleant negligi.
Si parva licet componere magnis, etiam ab
interpretum societate non sunt aliena ví-
tia quæ omnium sunt. Homines sunt:
& sæpe infirmitatum humanarum plus ni-
mium habent. Septuaginta seniores quam-
vis ædiculis separati omni ex parte si conso-
navere, portentum fuit. Sed hoc quidem
nihil verisimilitudinis forte habet. At vero
in una basilica si fuerunt congregati, quòd
cum Aristæo Josephus refert, mirum tamen
illam fuisse inter eos concordiam, ut septua-

Q 2

ginta

ginta dierum spacio vel in unius Pentateuchi interpretationem convenire potuerint. Nisi sanè unus præfuerit collegio illi cum summâ auctoritate, perinde ac Lutherus illis suis in recensione assessoribus, forte *advary* id fuerit. Nihil horum Te fugit PRINCEPS SAPIENTISSIME. Igitur cum intelligeres, primò neutiquam esse necessarium ut pluribus uno vertendi negotium committeretur, deinde nec ad manum multos esse id qui aut velint aut possint agere: in primis verò cum non ignorares studia & affectus æmulationum, prudenter sane ab uno maluisti expeditum dari, quod à pluribus vel nunquam vel ægerrime fuisset confectum. Nec vero possunt illi uni deesse, qui in medium consulant citra omnem æmulationem & invidiam, ex vetere & nostro ævo quamplurimi: multi illi quidem, omnibus tamen clamatoribus potiores: qui vel ipsi jam vertendo præiverunt viam, vel de singulis voculis & phrasibus sententiam dixerunt. Quos inter socios sedens interpres Tuus non profectò solus est relictus.

Multo

Multo minus autem probare potuisti illorum consilium, qui de ipso operis instituto cum iis, qui per Germaniam creduntur esse columnæ Fidei sinceræ, prius deliberandum, fuisse censuerunt, quàm manus admoveretur. Utique enim illud Tuum propositum jam ante complures annos agitaveras cum viris doctis: probeque noveras, nihil quod jure remoretur posse objici, præter ea quibus à me jam responsum est; immeritò etiam nonnullos credi esse quod perhibentur, ac proinde illos quidem in consilium vocari à quoquam prudente, nec posse nec tutum esse.

Jam & qui taxant, quasi non provectâ satis ætate interpretem adsciveris, illos, PRINCEPS, meritò velles definivisse simul annos justos interpretis cujusque Biblici. Et vero nec mihi hætenus quidquam occurrit, quod fuerit à prudentibus isthac de re definitum. Qui solos senes in id aptos crediderint, quoniam benè adeo id cessit olim senibus septuaginta, ii vero suaviter & ridicule erraverint. Ut

Q 3

enim

*Adam. in
vita Dra-
con.*

enim dignitate senes fuerint, ætate tamén etiam fuisse tales, nec Aristæus, nec Philo, nec Josephus, nec quis veterum alius memoravit. Nec quisquam celebrium interpretum illam ætatem expectavit. Draconites jam septuagenario propior demum sua Pentapla aggressus est edere; sed plæraque dudum confecerat, utpote cujus versionem jam anno tricesimo sexto seculi superioris fuisse in expectatione, constet ex iis quæ præfatus est in suas Animadversiones versionis Lutheranae Georgius Wicelius; & deseruit illum longioris ævi vana promissio. Munsterus translationem suam Testamenti veteris anno ætatis tricesimo sexto vulgavit, Lutherus N. Testamenti nondum quadragenarius. In ea quæ Hieronymi nomine ficta olim fuit Epistola, quasi in pænitentiam factæ ex Ebræo versionis, scriptum fuerat: *se ab Hebræis in adolescentia inductum esse, ut Hebræa volumina in Latinum verteret.* Sed nec, licet olim non nisi ætate sera ad illam quæ in translate requiritur peritiam perveniri forte potuerit, etiam

*Idem in
vita S.
Munsteri*

*Hieron.
Apol. 2.
ad Ruff.*

id

id hodiè est necessarium. Nec enim tum nisi
 admodum rara, ad Ebraei quidem sermonis
 notitiam, adminicula fuere. Hieronymo
 Judæi bini fuerunt identidem rogandi: exi-
 guo tamen suo fructu, ut ipse conqueritur.
 Idem & à Luthero nostro & à Munstero con-
 sulti debuerunt. Faretur autem uterque, non
 satisfactum esse suo desiderio, nisi quod Mun-
 stero profuerit Elias. Superest Capnionis
 Epistola de imperitia Judæorum Germanico-
 rum: Joannes autem Forsterus longe adhuc
 magis isthoc suo præceptore est de Judæis
 conquestus. Quanta vero hodie suppetit co-
 pia librorum omnis generis; unde etiam
 stupidior quisquam, brevi temporis spacio,
 nullo adjutus magistro vivo, sibi exquisitam
 omnium ad translationem utilium cogni-
 tionem comparaverit! Quàm parvo sumptu
 hodie in id necessaria omnia queunt accipi!
 Nihil verò horum jam dudum Sauberto de-
 fuit. Omnia ipsi abunde fuere ad manum.
 Ad hoc jam adolescens admodum doceri vel
 à Parente potuit harum literarum peritissi-
 mo: na-

*Libro 2.
 Epistolar.
 illustr.*

*Forst. pro-
 emio ist
 Lex.*

mo : nactus vero jam tum est & magistros cum Theodorum Hackspanium tum Joannem Michaëlem Dilherum, maximos profecto isthoc in genere doctrinæ viros, quique adeo scriptis ejus argumenti editis æternum sibi nomen ad omnem posteritatem pepererunt. Tu verò, SAPIENTISSIME PRINCEPS, illis rigidis annorum exactoribus, simul atque audivisti, reponere jussisti illud Jeremiæ: *Et dixit Jehovah ad me: Ne dicas puer sum: quoniam ad omnia ad qua mittam te ibis, & universa qua præcipiam tibi loqueris: ne timeas à facie eorum: quia tecum sum ut eripiam te, dixit Jehovah.* Flaccus etiam vafre risit illum,

*Jer. cap.
1. 6.*

qui virtutem æstimat annis.

*Hieron.
præf. in
Pentat.
ad Desid.
Paul. 1.
Timoth.
IV. 12.*

Nec tulit Hieronymus, ita ingenium quasi vinum probantes. Nec S. Apostolus Paulus Timothei sui juventutem despici passus est: quin imo illum Ephesiorum Ecclesiis Episcopum præficere adhuc *vevtegy* haud dubitavit. Iniquissimum sane fuerit, si stupidis profectum præcocium ingeniorum ex sua indole æstimare per-

re permittatur, aut si felicem aliorum institutionem suspectam reddere suo exemplo liceat feris studiorum.

Fuere autem præterea, qui eam translatorum eruditionis vim inesse oportere obtulerunt, qualem in Sauberto non reperiri, haud aperte quidem professi sunt, sic fatistamen indicavere. Tu vero, SAPIENTISSIME PRINCEPS, nec illos Tibi audientes censuisti: quandoquidem visi sunt in seirpo nodum quærere ac tritari, imo palàm iniquos sese ostendere. Nec enim ignoras quidnam in optimo aliquo interprete jure requiratur: nonnullos autem illorum censorum vidisti id postulare quod olim nemo prudens exegit, neque ulli fortè interpretum adfuit. Undequaque absoluta videlicet rerum omnium cognitio (quale quid nonnulli desiderant) nemini mortalium contigit. Utque plurima quis sciverit, quantum superfuit tamen semper quod ignoratum est! Aut nulli igitur ferendi interpretes, aut iniqui illi sunt exactores. Alii mitius sola do-

R

gmatum

dogmatum divinorum omnium notitiã conten-
 tos sese, affirmavere : ad illorum autem nor-
 mam dirigendã omnino versionem. Cæterum
 illam peritiã interpreti Tuo Ω ΣΕΒΑΣΤΕ
 deficere, sine causa suspicari illos, novisti. Mi-
 hi autem non facile illi demonstraverint, eam
 esse necessariam. Quod sane addunt, id vero
 iniquissimũ est & neutiquam ferendum. Nec
 enim pro normã versionis placitum quodq; ,
 sed pro dogmatum norma potius versionem
 esse oportet. Lesbiam sane regulam esse Scri-
 pturam necessum sit, & nasum cereum, illos
 si audimus. Hoc ipsum in Aquila Symma-
 cho & Theodotione vetus Ecclesia damnavit,
 quod dum ad Judæorum aut Judaizantium
 hæreticorum sententias flecterent transla-
 tionem, veros sensus corruperint. Hoc no-
 mine alii Bezam & Piscatorem, quidam &
 vulgatum graviter incusavere : & nostrum
 quam multi B. Lutherum ab illa imputatio-
 ne contra adversarios defendere coacti sunt.
 Absit igitur, ut heic Tuus quoque, PRIN-
 CEPS, translator impingat. Imo ut hac parte
 sibi

sibi caveat, & bonâ fide nihil non transferat,
pie pariter ac sapienter iussisti.

Sed quid ego pugnare pro Tua, PRIN-
CEPS, de Sauberto meo æstimatione pergo?
Est utique succus loliginis & mera ærugo,
suspectum velle reddere quod sibi nec oculis
est visum. Ne plagulam quidem ullam mil-
lesimus illorum censorum vel inspexit, & ta-
men iudicat. Risit olim Seneca Claudium, *Sen. Apo-
colocynt.*
quod parte unâ auditâ interdum & neutrâ
sententiam tulerit. Mirum ni & Tu, AU-
GUSTE PRINCEPS, sibilo imposterum ex-
ceperis illos Tuos deos cucurbitarios, ut
Hieronymiano utar verbo. Expectent igitur
suspicientes illi obtrectatores, donec pro-
dierit versio in lucem. Ne damnent quid-
quam antetempus. *Legant prius, aiebat Hie-
ronimus suis, & postea despiciant; ne videan-
tur, non ex iudicio sed ex odii presumptione, igno-
rata damnare.* *Hieron. prefat. in Esaiam.*
In illâ tamen multitudine co-
rum qui jam tum acuunt dentes, miseret me
subinde, ne quid dissimulem, Sauberti mei.
Animat me duntaxat, quod nihil ille agat nisi

R 2

Tuo

Tuo jussu, AUGUSTE DUX, qui à Deo ipsi
 datus es Princeps ac Dominus: ut in Tuo
Hier. ad mandato quasi Deum ipsum audierit. *Esaiam.* Sciens
 cæteroquin *Et* prudens in flammam miserit ma-
 num. Erigit me quoque exemplum maxi-
 morum utique virorum, Hieronymi, Erasmi,
 Lutheri ipsius, aliorumve, quorum infinitæ
 sunt adversus iniquos obtrectatores apolo-
Idem pr. giæ. *altera in* Si aut fiscellam junco texerem, aut pal-
Iob. mularum folia complicarem, ut in sudore vultus
 mei comederem panem, dicebat sanctissimus
 Hieronymus, *Et* ventris opus sollicitâ mente
 pertractarem, nullus morderet, nemo reprehenderet.
 Nunc autem, quia juxta sententiam Sal-
 vatoris, volo operari cibum qui non perit, *Et* an-
 tiquam divinorum voluminum viam sentibus
 virgultisque purgare, error mihi geminus insti-
 gitur: corrector vitiorum falsarius dicor, *Et*
 errores non auferre sed serere. Idem si con-
 tingat Sauberto (futurum autem non equi-
 dem dubito) Deus ille veritatis & recti, qui
 præclaros olim viros in tutelam suam susce-
 pit & tandem obmutescere fecit latrantes
 molossos

molossos, ipsi quoque adsit in Ecclesiæ com-
 modum. Equidem quod à Paulâ & Eusto-
 chio, quarum rogatu Daniele verterat,
 fieri quondam sibi voluit Hieronymus, pro
 Sauberto meo *fundo ad Dominum preces, ut* Hieron.
 pref. in
 Daniel.
quamdiu in hoc corpusculo fuerit scribat aliquid,
 gratum SERENISSIMÆ CELSITUDINI
 TUÆ, *utile Ecclesiæ, dignum posteris. Pra-*
sentium quippe oblatantium iudiciis, nec ego
multum moveor: qui in utramque partem aut
amore labuntur aut odio.

Perveni ad id quod ultimo loco caussati
 sunt nonnulli. Laudandi meritò, si id quod
 ore professi sunt sentiant animo. Hoc est, si
 senectuti Tuæ, CELSISSIME PRINCEPS,
 consultum velint in longitudinem molli
 aliquâ tranquillitate & laborum abstinentia.
 Quamvis enim nonnunquam imprudens
 consilium suggeratur, consulentis tamen
 animus nihilominus amorem ac suam lau-
 dem non perdit. Vereor autem ut omnes
 sincerâ isthac sint mente, & non potius spe-
 cioso quodam obtentu velent suum deside-

VI.

R 3

rium

rium sacros illos conatus Tuos sufflaminandi
aut removendi Esto tamen: cupiant omnes se-
riò id quod præ se ferunt: nec enim cuiquam
suspicionibus ero gravis. Consilium tamen
illud & ipse Tu risisti, SAPIENTISSIME
PRINCEPS, & non potest non quilibet
paulò prudentior improbare. Primum e-
nim solus ille labor qui macerat animum,
quique vires corporis exhaurit, nocet valetu-
dini & vitæ detrahit. Qui delectat autem nec
corpus affligit, is commodat sanitati, & vitam
prorogat ac refocillat quasi aliquo suavi
condimento. Hoc non duntaxat ætati pri-
mæ aut mediæ, sed etiam senectuti ipsi quam-
vis seræ convenit. Torpor & desidia non
profecto minus ævo quàm juventæ nocet.
In hoc omnium præstantium Medicorum
diapylaxa præcepta consentiunt. Et jam pri-
dum usus docuit, longævus quosque indefessi
simul laboris fuisse: ignaviâ & otio homi-
num etiam robustorum annos corripere solere.
Constat verò etiam hoc, quod grata cum-
primis illa nobis sint quibus assuevimus.
Et

Et robusti
quosvis
ab invalic
principi
servatum
idem ill
didicera
tempore
runt, m
esse.
nus exi
omnes
Jam au
omnis
Otiosu
stiorib
nunqu
dia ac
fuere v
diligen
lescens
Crustum
valentè

Et robustis quamvis ac juvenibus insolitos
 quosvis labores graves esse, solitos vero etiam
 ab invalidis & senibus facile tolerari: jam tum
 principi Medicorum Hippocrati fuit & ob-^{Aph. 496}
 servatum, & monitum ad posteritatem. Imò ^{sect. 3.}
 idem ille longo usu & suo & majorum jam
 didicerat, ac proinde professus est, *qua longo* ^{Ibidem}
tempore sunt consueta, quamvis deteriora fue- ^{aphor. 50.}
runt, minus iis qua insolita sunt solere molesta
esse. Cujus rei causam etiam ipsam Gale-^{Gal. 1. de}
 nus eximie est persecutus. Quibus utique ^{consuet.}
 omnes consentiunt Medici paulò doctiores.
 Jam autem perpetuo labori à teneris usque
 omnis vita Tua, P R I N C E P S, assuevit.
 Otiosum Te nemo vidit. A gravibus & tri-
 stioribus negotiis solutus, & quasi otiosus,
 nunquam tamen minus in otio fuisti. Stu-
 dia ac libri perpetuum ab infantia usque
 fuere vitæ Tuæ condimentum. Iis impensâ
 diligentiam quemadmodum jam adhuc ado-
 lescens senem laboriosissimum Martinum
 Crusium in admirationem olim traxeris, lu-
 culentè utique ostendit ejus Epistola, quam
 excitant-

excitandæ juventuti nostræ, libro quem de
 Helmeftadio edidi, anno jam proximo adjeci.
 Ea in parte nemini mortalium Te cedere,
 æterno testimonio esse poterit Augusta
 Bibliotheca Tua; quam multis modis sine
 omni esse exemplo & unice admirandam,
 aliàs demonstravi. Etsi porrò nullum do-
 & à Deo ipso nobis traditam in primis sem-
 per coluisti. Nec enim intra parietes duntaxat
 privatos hanc quotidianam operam à teneris
 annis (jure enim dici de Te potest quod de Ti-
 motheo Paulus, *à puero Te sacras literas no-
 viffè*) usque huc exerces, sed etiam prolixis
 & doctissimis editis libris Evangelicam sa-
 pientiam illustrasti. In medio est Harmo-
 nica Tua paraphrasis, cùm sacræ historiæ Pas-
 sionis Salvatoris nostri, tum pericoparum
 illarum Evangelicarum quæ feriis Domini-
 calibus jam ab aliquot seculis sunt consecra-
 tæ. Incidit nuperrime, hætenus mihi igno-
 ratus, libellus in manus meas, quo Sacræ
 Scripturæ universæ Breviarium summo stu-
 dio à

*Epist. ad
 Bosneb.*

*1. Tim.
 11. 17.*

dio à Daniele Cramero confectum, non duntaxat quale jam erat, sed & Tua cura recensitū ac multis locis auctum, nomine dissimulato, sigillatim in usum publicum anno abhinc uno post quadraginta edidisti. Taceo quæ vulgata nondum sunt id genus multa Tua: interque ea tot cum doctissimis quibusque Germaniæ nostræ Theologis, de rebus Bibli- cis & rectissimis plurimorum Scripturæ lo- corum versionibus, institutas consultationes: ut fuisti jam à plurimis annis sollicitus in- dagator veri Scripturæ sensus. Tantū abest itaque, SERENISSIME PRINCEPS, senectutem Tuam à labore incommodi quidquam capere, ut illa potius hinc vege- ta sustentetur, cæteroquin facile obtorpe- scens. Neque cura hæc Biblica gravis est aut molesta, sed pristinā suavissimā voluptate perfundit animum: imò quia nunc demum optato dudum bono (unice enim multos an- nos desiderasti versionem novam vernacu- lam) indies frueris, tanto impensior est Tua
S delecta,

delectatio. Næ illi qui otium suadent in
 senectutis commodum, Tuæ vitæ &
 Tuarum consuetudinum, PRINCEPS, per-
 quam sunt imperiti. Peccant quoque illi
 in pietatem Tuam & sacrarum rerum stu-
 dium, qui hæc edendæ versioni quas im-
 pendis curas, aut insolitas aut ingratas esse
 suspicantur. Ita enim quidem vulgò vivitur,
 in magnorum præcipue Regum ac Principum
 ordine, ut plærique mortalium otium ac vo-
 luptates corporis sectentur, aut animum oc-
 cupent quidem sed potissimum iis quæ ad ho-
 nores potentiam divitias faciunt, eoque agant
 quidem multa strenue sed quæ agi non tanti
 interest, imo quæ rectius omitterentur. Igi-
 tur ab aliis negotium omne, ab aliis saltem il-
 lud omne quod abs Te, PRINCEPS OPTI-
 ME, agitur alienum, ac proinde triste etiam
 illis est ac molestum. Tali alicui ne ego pro-
 fecto suaserim, ut senectutem suam Tibi fa-
 miliaribus negotiis tribuat. Sola insolentia ist-
 hæc multum incommodaret ejus valetudini.

Ex

Ex adve
 fastigio
 tantum
 & ment
 alendus
 tristium
 borum
 cultâ l
 væ ve
 proro
 deris
 bteris
 mus, a
 torpe
 (C
 dente
 atate
 OPTI
 solutu
 Sed n
 istac in
 mortal

Ex aduerso quantum **CELSITUDO TUA** à fastigio illo studiorum laborumq; descenderit, tantum & pristinam peribit corporis virium, & mentis vigori detrahetur. Hoc pabulo quasi alendus fuerit animus quamdiu vixeris: hinc tristium curarum solatium, hinc gravium laborum requies petenda erit. Quid? quod occultâ Dei agitatione possit videri curatio hæc novæ versionis in mentem Tibi venisse, in vitæ prorogationem. Dum sane diuturni voti redderis hoc ipso compos, & penè indies novâ imbueris delectatione, perpetuò quasi erigitur animus, atque adeo & corpus exsuscitatur aduersus torporem senectutis.

Cæterùm hoc etiam quidam non satis prudenter actum opinantur, quod hac deniq; sera ætate opus tantum suscipi feceris, **PRINCEPS OPTIME**; quoniam incertum sit num id sis absolutum visurus. Et verò est id ipsum incertum. Sed nec juvenis potuisses certò id polliceri, si istac integra ætate fuisses opus aggressus. Nemo mortalium vitæ suæ terminum novit. Incerta

hîc sunt omnia non iuveni minus quàm seni. Nihil à quoquam debeat inchoari, si imprudens est initium cuius finis ignoratur. Non omnis qui jacet fundamentum domus idem & tectum illi imponit. Vivimus homines in arbitrio magni Domini. Quamdiu vivimus agendum unicuique venit pro virili quod officium suadet. Utrum perduci ad finem à nobis velit ille quod incepimus nec ne, illius nutui est permittendum. Perinde atque omnia alia Dei arbitrio stant caduntque. Hoc animo, SAPIENTIS-
SIME PRINCEPS, opus illud aggressus es. Hoc animo illud hætenus persequeris. Hoc animo perges & impofterum. Si turbare non nihil hoc negotium Deo placuerit, imò si nolit ille absolvi, parebis non refraganter non invitè summo rerum omnium gubernatori. Nec dubitas tamen, si humani quid Tibi evenerit, quo aliquantisper tanti operis progressus sufflaminetur, ab heredibus, & successore imprimis, non iri neglectum quod tanto studio eaque pietate abs Te Parente est inchoatum.
Nec

Nec eni
ha nulli
terna g
Philipp
quam l
nemini
omnib
mi Pat
æterna
Tu in
quim
cepisti
tamdi
emmi
res.
Moyf
mo &
ta esse
ille no
faria c
At
CEPS

Nec enim filios nactus es qui nullo sacræ doctrinæ nullo pietatis affectu ducantur, aut qui paternæ gloriæ invideant, ceu Alexander olim Philippo fecit. Sed & ipsi pii sunt non minus quam literati: quive ut in vivi Parentis cultu nemini sunt secundi, imò isthoc exemplo suo omnibus prælucent, ita indubie defuncti optimi Patris sapienter cœpta pari studio, saltim in æternam ejus commendationem, prosequuntur. Tu interim, PRINCEPS ΘΕΟΦΙΛΕΣΤΑΤΕ, quæ indiu visum Altissimo fuerit, perges prout cepisti. Non licuit Moyse promissam illam & tamdiu desideratam terram pedibus ingredi: eminus tantum ostensa est oculis post tot labores. Rem Deo tamen gratissimam præstitit Moyse, illo populi ex Ægypto usque molestissimo & laboriosissimo ductu. Et quamvis negata esset Davidi templi constructio, non tamen ille non omnia pene in structuram illam necessaria collegit, idque Deo favente.

At vero hujus quoque voti Tui, PRINCEPS OPTIME, compotem Te futurum, ut
 S 3
 nempe

nempe ipsemet perfectum tandem videas quod serò cepisti, hoc adeo Natalitium tempus ferè pollicetur. Idem sane quod proximo anno corporis robur adest. Eadem memoriæ & iudicii est promptitudo. Eadem agendi & expediendi omnia superat assiduitas. Laborum qualis semper amor ac studium. Doctrinæ sacræ compar ut ante reverentia. Quin ne hoc quidem solemni die omittes temere, si quid circa versionis illius editionem urgendam venerit. Hæc sane nos optime sperare jubent. Accedunt autem tot necessitudinum Tuarum, tot præstantium & omni virtutis laude excellentium ministrorum, tot universi populi subditi, tot exterorum virtutis ac sapientiæ nomine insignium, tot bonorum qui Te novere omnium, pro longiore incolumitate Tua preces ad Deum & hodie & antehac fusæ. Quas non irritas redditum iri, mihi sane persuasum est. Etenim ut ad potissimum Epistolæ hujus meæ argumentū revertar, PRINCEPS SERENISSIME, pium esse institutum Tuum, adversum improbos susurros & malignas

lignas fut
Ideoque
nerari n
rima alia
atque in
OPTV
OMN
Deum

Helme
c13

lignas suspiciones (nisi fallor) luculente ostendi.
Ideoque Deum ego & hodie veneror & ve-
nerari non desinam, uti cum in commoda plu-
rima alia tum in pii operis perfectionem, sospes
atque incolumis super sis. VIVE PRINCEPS
OPTIME. VALE. & ceu haectenus REM
OMNEM BENE GERE. Ita opto; ita
Deum precor

Helmestadii x. April.

CIO IO C LXVI.

Sereniss. Celsitudini T.

*ad fidelissima consilia
& obsequia*

etatem devotissimus

H. CONRINGIUS.